

ORIGINA
CREȘTINISMULUI

LA
ROMÂNII.

DE
DUMITRU STĂNESCU.

CURĂȚI

TIPOGRAFIA „CĂMILĂ BĂLULESCU” BĂLCULEȘTI

1891.

III. 2480

3M 303

ORIGINA

CREȘTINISMULUI

LA

ROMÂNII.

DE

DUMITRU STĂNESCU.

BUCUREȘTI

—♦—
TIPOGRAFIA „CĂRȚILOR BISERICEȘTI“

1891.

77 ian
20/1920
20/36/60

32176/67

BIBLIOTHECA CENTRALĂ UNIVERSITĂȚII

BUCUREȘTI

COTA

III 479 387

820/05

B.C.U. Bucuresti

C20055091

Tatălui și Mamei mele

Iubire și recunoștință.

PREFATA

Origina Creștinismului la Români se prezintă sub forma unei controverse, căci unii dintre autori susțin, că noi ne-am creștinat de către apostolul Andrei și discipolii săi; alții că ne-am creștinat prin coloniștii aduși din Italia; alții că ne-am creștinat de către Goșii; și în fine alții că ne-am creștinat de către Slavii, fie prin contactul cu aceștia, fie prin predica învățătorilor lor Metodișii și Ciriilii.

Drumul batut este tot de-una mai lesne de parcurs și lucrul cel mai lesne pentru mine, ar fi fost de a urma vre una din aceste căi deja bătute. Abătându-mă puțin din aceste drumuri nu m-am făcut iluzie că va fi ușor ceea ce întreprind, mai ales că bibliotecile noastre publice,—ale Statului și Academiei,—pe lângă că nu le ai la dispoziție când vrei, în regulă generală, nu posedă pe toți autorii de cari ai trebuință.

În locul ipotezei că apostolul Andrei a predicat în Scitia minor (Dobrogea), care după părerea unor scriitori se întindea și la nord de Dunăre, m'am silit, povățuindu-mă de mărturiile anticității, a întemeia părerea că Andrei a predicat în Scitia din Asia, părere ce am găsit mai conform cu mărturiile și spiritul anticității creștine.

În locul părerii, deja cam veche acum, dar care fusese admisă de vre-o câştiva scriitori bisericeşti, cum că coloniile în Dacia au fost aduse din Italia şi cu ele a venit şi creştinismul, m'am silit a stabili pe baza cercetărilor epigrafice cât mai mult credinţa, ca coloniştii în Dacia Traiana au fost aduşi din toate părţile imperiului Roman, dar mai ales din Asia mică, acea parte a imperiului Roman ce înfloria în creştinism pe acele vremuri.

În ceea ce priveşte părerile, că noi ne-am creştinat de către Goţi sau Slavii am dis în studiul de faţă, că de odata ce vom reuşi a stabili credinţa, că creştinismul a venit prin coloniă; dacă ţinem sîmă de ore-carî urme creştine—cam vagi de sigur,—ce găsim în tablele cerate şi a căror vechime este cel puţin din timpul lui Antonin Piu (161 d. Chr.); dacă e să ţinem sîmă de existenţa unor episcopi la Română, foarte de timpuriu; şi mai ales de marturia lui Tertulian (207) că pe vremea lui Dacii erau creştini, atunci şi părerea că noi ne-am creştinat de către Goţi (240) cade, trebuind a presupune că poate noi i-am creştinat pe Goţi, sau cel mult a admite, că credinţa creştină a colonistului roman a fost susţinută şi mai departe şi poate chiar întărită cu noui elemente creştine Gotice; să poate deci admite o conlucrare şi o înrîurire reciprocă între poporul Roman şi Got spre acelaş scop,—creştinarea. În ceea ce priveşte pe Slavii cestiunea e şi mai limpede, de ore-ce noi chiar de n'am fi venit creştini prin coloniile aduse, chiar dacă prin vre-o altă întâmplare nu ne-am fi creştinat înainte de venirea Goţilor ar fi trebuit să ne creştinăm de către aceştia.

Nu am perdut din vedere în acest studiū a aduce în discuţie pe lângă ore-carî indicii creştine găsite în tablele cerate, pe lângă ore-carî cercetări făcute asupra mormintelor creştine în Dacia, a schiţa şi vre-o câte-va cercetări filologice asupra cuvintelor

III

creștine în biserica Română, cari cuvinte ne arată existența foarte veche a creștinismului la Români, iar pe de altă sunt o armă puternică în contra acelor ce susțin că noi am luat creștinismul de la Slavi.

Impărțirea materiei este aceasta :

Partea I-ia. Cercetarea tradiției relativ de predica apostolului Andrei în Scitia.

Partea II-ua. Cele mai vechi urme de creștinism în Dacia Aureliană și Traiană.

Partea III-ia. Colonizația în Dacia și aducerea creștinismului prin coloniști.

În lucrarea de față lăsând la o parte cestiuni mai târzii, ca relațiunea bis. Române cu I-a și II-a Iustiniană, ca relațiunea bis. Române cu bis. Slava, ca supremația bis. de Ochrida etc. etc., m'am mărginit a arăta numai origina creștinismului la Români.

Dacă vr'un merit mi s'ar atribui pentru această lucrare, aș dori ca acest merit să se atribue profesorilor mei, cari în tot de-aunu au știut să-mi inspire dragoste pentru știință și muncă.

Dumitru Stănescu.

INTRODUCERE.

Fiind-că cea mai mare parte din discuțiile omenestă, se întâmplă din cauza neprecisiunei termenilor, ce se întrebuințază în vorbire și scriere, și adese-orî pôte din cauza necuprinderii cu mintea a întregii sferi a noțiunilor aduse înaintea, e bine dar mai 'nainte de a trece la studiul meu „*Origina Creștinismului la Români*“, a ne lămuri și noi asupra terminilor ce întrebuințăm.

În locurile ce noi Românii le ocupăm astăzi, cu mult înainte de Christos erau stabiliți Dacii, un popor sobru și curagios, care dete mult de lucru imperatorilor Romani. Această stare de dăinuire, ținu până la anul 97 după Christos, când veni pe tron, Marcu Ulpiu Traian, care în două resbele consecutive învinse cu totul pe acest popor cerbicos și care amenința imperiul roman tocmai în còstele sale.

După învingerea Dacilor pe care Traian îi urmărise și'i scosese din cuiburile lor, din Oltenia, Transilvania și chiar din puternica lor cetate Sarmisegetusa, în toate aceste locuri ce ar avea ca limite Tisa, Dunărea și în partea de răsărit, după cum cred unii, Prutul, Traian le împopulă cu colonii ro-

mane și le înfrumșetă cu cetăți, teatre, amfiteatre; băi de ape minerale și de scóterea metalelor etc., și acest teritor noi 'l numim *Dacia Traiană*.

Ptolomeu în geografia sa. numește mai mult de 40 cetăți în Dacia, iar tabla Peutengeriană mai mult de 50, pe cari comparându-le vedem că erau aci mai mult de 70 cetăți. Ulpian în *Digestae* spune, că cinci din acestea aveau dreptul italic: „și în Dacia colonia Zernenilor 1) cea fondată de divul Traian are drept italic. Și Sarmisegetusa are tot acelaș drept; asemenea și colonia Napoca

1) Colonia Zerneni, Dierna, Tierna, slavonesce Cerna, dar care vine de la latinul Dierna, prin trecerea lui *d* în *z* ca în *Dies*=zi, *Deus*=Zeu, trebuie să fi fost foarte însemnată, și să fi jucat un rol însemnat între coloniile romane de la Dunăre, de ore ce se găsesc urme și până azi în cântecele populare. Voiu reproduce vr'o câteva versuri din Balada Iorgovan, ce am publicat în jurnalul „Educatorul“ pre când eram elev în clasa a VI-a și care socotesc a fi cunoscută publicului ce se ocupă cu literatură, fiind pe vremea aceea reprodușă de mai multe jurnale din capitală și provincie. Iată textul de care e vorba:

Pe lucișul Dunării,
In ziua sfântei Vinerii,
Iată-mi vine și sosește
Și la maluri se oprește:
Un caic împodobit,
In năuntru zugrăvit,
Cu postav verde 'nvălit,
Și cu sîrmă îngrădit.
Dar in intru cine seade?
Vre-o cincî-zeci de ieniceri
Grosi la trup, cărunți la perî,
Intrebând și ispitind
Și pistole pitulând
Intrebând de Iorgovan,
Puiuleț de hoțoman,
Ce fuge iute ca rîu,

Și 'ne nge barba cu briu,
Jumătate ș'o încinge,
Jumătate ș'o așterne.
Cu mustăți in multe părți
Ca vreju de crastaveți.
Iar la port dacă soseau
Toți cu toți se duceau
Sub o canara de peatră
Unde un căne mare latră,
Găsea fete *Zelinence*
Și neveste Brăilence;
Fete mari pânze nălbiau
Și pe petre le 'nfloreau,
„Bună ziua fetelor....
— „Mulțumim agalelor....

E de mare importanță literatura poporană, căci din ea nu numai se constată geniul poporului Român născut, dar este și de o importanță capitală pentru istorie arătându-ne prin cântecile și basmele noastre, că noi ca

și Apulum și satul Patavisc, care a dobândit dreptul coloniei de la divul Sever“. După probele ce avem, încă o mulțime de cetăți aveau dreptul de municipiu și nu mai puțin de 15 legiuni veniră în Dacia pentru apărarea provincii, în cât puțin timp după colonisare, Dacia nu mai părea o provincie ce trebuia să se romaniseze, căci ea era deja romanisată 2), și ar fi mers foarte departe dacă nu ar fi fost deja de timpuriu amenințată de barbari și anume de Goți. De și în anul 269 Galien învinge pe Goți în cât îl face să-și ia titlul de Gotic și a se lăuda, „Am stins 320 000 de Goți, am înecat 2,000 corăbii, riurile sunt acoperite cu scute, toate râpele sunt acoperite cu spade și cu lănci, câmpiile sunt acoperite cu oșe; nici un drum nu e curat. (Ep imper. apud Treb-Polinem in Claudio). Totuși la anul 274 d. Chr. Aurelian este silit din cauză că se pustia Moesia și Tracia a retrage armatele peste Dunăre, și pe care provincie de aci înainte o vom numi Dacia Aureliană, împărțită în Dacia ripensis și Dacia mediteranea.

popor am fost legați de acest pământ, precum în pasagiul de față ne aduce aminte de colonia Dierna, precum prin legenda Dochii și Traian și acea a Cobuzului, care a inspirat un articol foarte frumos d-lui Gr. Buțureanu, (Arch. științif. și lit. Iași), ne arată o pagină din istorie, dovedind în acelaș timp persistența Românilor în Dacia Traiană.

2) De bună seamă după toate probele ce avem în Dacia s'a urmat o cale cu totul inversă, de cum s'a urmat cu romanisarea Galiei, Spaniei etc., căci pe când acolo prin ducerea câtor-va colonii romane și asimilarea poporului autohton în limbă și moravuri cu coloniștii au dat naștere popoarelor de mai târziu din Galia și Spania, aici de ore-ce Dacia a fost depărtată în diferite părți ale imperiului, și probabil numai o foarte mică parte s'a uit contopit cu coloniștii, după cum se constată și din alte documente, trebuie a admite o colonisare și nu o romanisare (Tocilescu, curs).

Cea dintâiu se întindea în partea de Nord, iar cea, d'a doua spre miază zi pe țărmurile Mediteranei, Dardania și Macedonia, iar mai târziu și în Tesalia până la muntele Pind.

Dacia veche, sau Dacia Traiană s'a împărțit în Dacia inferioară după cum constată o diplomă săpată în table de aramă și găsită la Celeiu, numită adesea și Moesia inferior de unii autori, cuprindând părțile de răsărit ale Dunărei (Transilvania și România), și în Dacia superioară, precum și cea-laltă parte apusană se numia Panonia inferior și superior.

Și de ore-ce Dacia Traiană cu numirile sale de superioară și inferioară, cade tocmai pe pământul românesc de astăzi, vorbind de țera Românească, fie în ori ce timp, trebuie a înțelege identificarea cu Dacia veche, iar vorbind de Români, a înțelege popórele ce au locuit în aceste locuri, și cari de bună sémă au fost Romanii remași aci și după anul 274 și peste cari diferitele popóre ce au invadat și au trecut prin aceste locuri au fost ca niște pături suprapuse.

Repet, că vorbind de creștinarea Românilor trebuie să înțelegem creștinarea poporului Roman ramas în Dacia Traiana și după anul 274.

PARTEA I-ia

CAP. I.

Expunerea tradițiunii despre creștinarea Românilor cum se află în Biserică.

În deosebire de mai toate popóarele, singur popóul Românesc nu știe cine l'a creștinat, căci de și Româniî au creștinismul din cele mai vechi timpuri, după cum o să ne convingem mai la vale, nu vedem nici un apostol, nici un predicator special, care se fi plantat aci creștinismul. Rușii au pe Olga și pe Vladimir, Ungurii pe Stefan, Bulgarii și Sêrbii pe Metodiû și Ciril, Germanii pe Bonifacius, Grecii pe Paul, Romanii pe Petru etc. Numai aici la Români nu se găsește cine sê fi predicat.

Parte din istoricii noștri susțin, că creștinismul a venit în Dacia odată cu coloniștii romani și lăsând a înțelege, că coloniștii au venit din Italia cel puțin în majoritatea lor, ajung la conclusia că și creștinii au venit din Italia și asupra cării păreri e de spus însă, că dacă s'ar dovedi că coloniile ar fi fost aduse din Italia, lucru ce nu se întâmplă, după cum vom vedea mai la vale, tocmai atunci nu se póte susține că creștinismul a

venit prin colonii, căci în nici o provincie a imperiului Roman nu era în primul secol mai puțini creștini ca în Italia. Multă vreme chiar după proclamarea religii creștine ca religie de stat, și când mai tot imperiul era creștin Roma continua a fi încă centrul păgânismului. Insu-și Impăratul Constantin cel Mare a fost nevoit pentru motive politice a menagea simțimentul păgânismului din Roma, nedesbrăcând până la sfârșitul vieții demnitatea de mare Pontefice (Pontefix maximus).

Alții istorici basați pe tradițiunea bisericească acreditată și ea pe mărturia discutabilă a ôre-căror istorici cam târzii, precum și cea populară, care posedă o mulțime de variante despre Sf. Andrei, susțin că nouă ne-a predicat apostolul Andrei fratele lui Petru. Acastă opiniune însă, cred că are și ea nevoie de ôre-cari rectificări, ce nu ating câtuși de puțin sanctitatea învățătureri nôstre ortoxe și apostolice.

Putea să ne predice nouă Sf. apostol Andrei și altul și altul, și să fim totuși niște eretici și schismatici față de biserică. La ce ne-ar fi folosit tótă predica apostolică? Am putea noi ascunde între cutele mantalei apostolice necredința nôstră? Dacă am fi luat noi credința din Italia trebuia să fim și noi schismatici?

Din momentul ce probăm că învățătura nôstră este apostolică, că acastă învățătură este în sensul și cuprinsul învățăturii apostolilor, e zadarnic a mai discuta dacă ea este adusă la noi dintr'o parte sau alta a lumii, orî ne este predicată printr'un apostol sau prin vr'un următor al acestuia. Odată lămurită acastă cestie să mergem mai departe cu analiza subiectului nostru.

Imprejurul tradiții păstrate după Origen de Eusebiu ¹⁾ în privința predicei sântului apostol An-

¹⁾ Eusebius Pamfilii, Cart. III.

dreii în Scytia, se formă ca un corolar, altă părere, că ar fi predicat și în Capadocia și în Bitinia și în Frigia; peste acesta s'a adăos alt corolar că a mers în Rusia până la Novgorod și de aci a mers la Bizanț unde a stabilit pe Stahie de Episcop; a trecut în Ahaia unde a primit mörte de martir, al căror plăsmuitor pare a fi istoricul Nicifor Calist (134), și în fine alt corolar, unde spune că a mers în țările cele ce sunt la Dunăre, Tesalia și Elada, și care tradițiune cu tot ornamentul său încă din timpurile vechi (sec. 17) străbate în istorie și de aci în cărțile religioase ale cultului, de unde și în care formă le-am împrumutat și noi în serviciul și ritualul nostru.

Étă ce citim în Minei pe luna Novembre ziua 30, când se sêrbéză amintirea Sf. ap. Andrei.

Acesta a fost din orașul Betsaida, fecior ôrecărui Iona ebreu, fratele lui Petru verhovnicul ucenicilor lui Christos. Acesta a fost ucenic întâi lui Ioan înainte mergătorul și botezătorul. Apoi dacă a auzit pre dascălul său zicând și arătând cu degetul, „iată mieluşelul lui Dumnedeş” lăsând pre dênsul a urmat după Christos, și zicând lui Petru, aflat'am pre Iisus cel din Nazaret, l'aş tras spre dragostea lui Christos. Află-se și altele multe despre dênsul în sânta scriptură. Iar după înălțarea lui Christos aş tras sorți Apostoli și aş mers cine într'o țără, cine într'alta. Andrei a luat Bitinia și Marea Neagră, și părțile Propondului și Alkedona, Bizanția și Trakia și Makedonia și cele ce sunt la Dunăre, Tesalia și Elada și părțile Ahaiei și Trapezunda și Iracilia. Insă acestea le-a umblat nu precum le trece cuvântul, ci în fiește ce țără răbdând multe înpotrivă și multe lucruri cu nevoe, măcar că le-aş biruit tôte cu darul și cu ajutorul lui Christos. Dintru care orașe aducând unul la mijloc, voiş lăsa cele lalte celora ce le ştiş. Acesta mer-

gând la Sinopi și propovăduind cuvântul lui Dumnezeu aș încăput la multe scârbe, că l'aș trântit jos, și ajucându-l de mâini și de picioare l'aș tras grăbiș și cu dinții l'aș scuturat și l'aș ucis cu lemne și cu pietre, și l'aș lepădat depărte de oraș rupându-i și degetul cu dinții, și el iar s'aș arătat sdravăn și sănătos de rane din darul dascălului și mântuitorului. Și sculându-se de acolo aș schimbat multe cetăți și orașe : Neocesarea, Samosatele, Alanii, Avazgii, Zikhi, Bosforeni și Hersoniți. Apoi mergând la Tarigrad și hirotonisind episcop pe Stahie, și înconjurând celelalte țări venit'aș la luminatul ostrov Peloponezul în gazdă la Sosie. iar Egatie prefectul locului muncind și răstignind pe apostolul pe cruce, l'aș scos din viața aceasta.

Acésta e tradițiunea și e de spus, că tradițiunile sunt de cel mai mare interes pentru istorie.

Primele cunoștințe despre omenire mai toate sunt basate mai numai pe tradițiuni, cari însă trebuie să recunoștem că se păstraă mai esact de cât în timpul mai nou, când lumea băsându se pe scriere pe de o parte voluntar 'și slăbește memoria neexersând'o, iar pe de altă parte prin înmulțirea cunoștințelor omenești și activitatea noastră fiind împărțită în mai multe direcțiuni, prin acésta chiar, mîntea noastră, mai puțin este capabilă pentru întreg adevărul.

Unul dintre regii Egipteni din epoca de înflorire a Egiptului vorbește cu multă amărăciune în contra scrierii, care ne lasă mai indiferenți de cât cuvântul spre căutarea adevărului, care prăpădește memoria și care aduce o mulțime de rele.

Tradițiunea bisericească despre predica sântului Andrei 'și are și ea importanța sa, căci în modul cum se găsește astăzi de și 'i găsim origina existenței sale abia în secolul 17-lea, totuși cine

póte afirma, că Apostolul Andrei n'a predicat în toate acele locuri amintite de tradițiune? Chiar în fața unor documente istorice precise, și care ne arată că a predicat în alte locuri de cât cele amintite de tradiție, am putea stabili o regulă, că în afară de acele locuri n'a călcat? De a merge pe acésta cale ar fi imposibil, fiind știut zelul cel mare ce 'l aveau apostolii pentru predică, știind ce lesnicioasă era comunicația Europii cu Asia prin Bosporul Tracic, știind cât de timpuriu au înflorit în creștinism aceste părți ale imperiului Roman, de care vorbește Mineiul. Totu-și față cu mărturiile istoricilor se pare că activitatea principală a apostolului Andrei a fost în Asia.

Aprópe singurul vinovat pentru confusiunea în care ne găsim asupra acestei chestii este istoricul Bizantin Nichifor Calist (1343), care nu vrea să primescă numai tradițiunea veche ce ni o păstrase Eusebiu, care și el la rëndul său o luase după Origen, cum că Andrei a predicat în Scitia, ci, adaogă o mulțime de alte informațiuni, ce au aruncat lumea în zăpăcălă.

Aceste mărturisiri în unele părți mai complete chiar, se respândiră în lumea creștină. Dar pentru a înțelege mai bine trebuie să facem o analiză conștiincioasă, atât din punct de vedere al întinderii cât și al cuprinsului asupra mărturiilor lui Nichifor Calist, căci din ele se va vedea mai bine cele zise mai sus și din cară unii scriitori au dedus, că Sf. apostol Andrei a predicat aici creștinismul.

Din probele istorice și geografice, nu reiese că apostolul Andrei a predicat la noi sau în Scitia minoră (Dobrogea). Ceva mai mult, se pare că el nici n'a trecut Balcanul spre Dunăre.

CAP. II.

Studiul Geografic despre Scythia.

Mai 'nainte de a începe analiza tradiției de față, se ne oprim puțin asupra lămuririi unei cestiuni geografice și anume „Unde era țera Scythilor? Studiul geografic nu numai nu trebuie neglijat asupra acestui punct, dar el trebuie făcut, mai ales că unul dintre argumentele cele mai puternice ale celor ce susțin că apostolul Andrei a predicat în părțile acestea este și afirmațiunea ce o fac, că în această epocă nu mai era e Scythie asiatică și că prin urmare implicit în aceea informațiune, că Apostolul a predicat în Scythia, întinzându-i limitele acestei țeri nu numai în Dobrogea ci și mai sus pe litoralul Mării Negre de apus și miază noapte, se înțelege că a predicat și la noi.

Incepând într'o ordine cronologică vom spune, că cel dintâi care amintește de Scythi este Homer, care-i numește Hipemologi (mulgători de epe, Iliada XIII V. 4), lăsând pe Cimerieni ce ocupau locul de la răsăritul Mării Negre și la sudul Mării de Azov în locuința nopții vecinice, socotindu-i mai mult de un popor fabulos. De unde se vede, că Scythii erau în Asia și chiar mai spre sud de frontieră.

Esiod arată, că Scythii cei mulgători de epe erau pe marginea Pontului împreună cu τὸ Αἰθίοπας τε λίγυς ¹⁾ și alte multe neamuri între cari Arimaspi și Grifoni (Teogonia v. 337—345).

În poemele Orfice (Poetae lir. Bergk) în care se mai vorbește și de bogățiile cele însemnate și fabuloase ce se găsesc împrejurul riului Phasis azi

¹⁾ Prin Aetiopeni trebuie a înțelege pe Asirieni ce erau puternici pe acele vremuri la țărmurile Pontului (Vezi Μογρs. hist.)

Rionul, care riû leagă Pontul Euxin cu Marea Eritrea ¹⁾, Scyții sunt arătați tot lângă Pontul Euxin. Prin acele bogății ce se descriu, trebuie să înțelegem însă caracterul poporului Elin datat la tot felul de ocupațiuni, industrie, comerț etc., prin care se poate înbogăți. Căci faimosă lână de aur pe care o căutaî Argonautii și pe care a dat'o Frics regelui din Colchida și care era sub paza unui dragon, nu reprezenta de cît cele dintâi începuturi de comerț pe care le fac Grecii în apele depărtate ale Orientului.

A mai vorbit despre Scyți Alceus pe la începutul secolului al VI-lea înainte de Chr., precum și Aristias dar într'un mod întunecat.

Helanicos din Mitiline (496—411) în Lesbos a scris pe larg despre Scyți pe care-i pune iarăși lângă Pont în partea despre răsărit, făcându-i să se întindă mult mai departe spre răsărit așa, că și pe Meotii ce locuiaî partea de răsărit a Meotidei încă îi numia Scyți (Vezi Stefan Biz. Vezi harta geografică la sfârșit).

Un alt scriitor foarte important, numit și părintele istorii, este Herodot, care a trăit cam între anii 480—408 a. Chr. și căruia cu toate că tot deauna i s'a imputat ușurință în culegerea faptelor, parțialitate și lipsă de critică, totuși nu i se poate tăgădui meritul, căci sunt multe adevăruri într'ênsul, de și adese ori învelite sub o clădire fabulosă.

Herodot în cartea a IV-a vorbește despre Scyți. Voiu reproduce dar din scrierea sa o parte ce stă în legătură cu teza noastră, având un mijloc mai mult ca să putem fixa unde era Scythia și dacă prin situațiunea ei geografică făcea priinciosă venirea apostolului Andrei în acele părți. Iată ce zice He-

¹⁾ Această idee se modifică la scriitorii posteriori, într'un mod conform cu progresele geografice,

rodot în cartea a IV-a : „După luarea Babilonului se făcu o expedițiune de însuși Dariu în contra Scyților. Căci fiind-că Asia înfloria prin bărbați și fiind-că dênșii (Scyții) au fost cei dintâi causa atacului (nedreptăței) năvălind în pământul Mezilor și au învins prin luptă pe acei cari se opuneau lor. Căci Scyții după cum a fost zis de mine și mai sus au domnit peste Asia de sus (superiôră) 28 ani, pentru-că urmărind pe Cimeriani pătrunseră în Asia depărtând de la domnie pe Mezi, căci acestia domni-au în Asia înainte de a veni Scyții. Iar Scyții după ce au lipsit din țera lor 28 ani și întorcându-se în țera lor după atâta vreme fură întâmpinați de o luptă nu mai ușoră de cât cea Medică ; pentru-că aflare opunându-se lor o armată puternică. Căci soțiile Scyților, din causă să bărbații lor au lipsit mult timp să căsătoriră cu sclavi (prisonieri cărora li se scoteau ochii). Căci ei nu sunt plugari ci nomazi. Așa dar din acești sclavi ai lor și din temele lor se ivesce o tinerime, care după ce aflare de a lor nașterea se opuneau Scyților, cari veneau de la Mezi. Și mai întâi au despărțit țera săpând un șanț larg care se întindea de la munții Taurici până la lacul Meotide (Marea de Azov) în care parte este foarte mare. După aceia pe când Scyții se încercară să între în țeră stând în fața lor se luptau, dar făcându-se luptă de multe ori, și fiind-că Scyții nu puteau să obție nimic prin luptă, unul din ei vorbi ast-fel : Ce facem noi, bărbați Scyți ? luptându-ne cu sclavi noștri pe de o parte noi înșine fiind uciși devenim mai puțin și ucigându-i vom domni pe viitor peste mai puțin, acum dar mi se pare că este mai bine a lăsa la o parte lăncele și arcele și luând fie care biciul de cal să mergem asupra lor ; căci până când ne ved că avem arme ne cred egali cu ei și că sunt născuți din părinți egali cu ai noștri ; dar îndată ce ne vor vedea că în loc de arme avem bice, aflând că sunt

sclavii noştri nu vor esita a se supune. Auzind acesteia Scyţii îl ascultară şi sclavii fiind surprinşi de acest fapt îşi uitară de luptă şi fugiaū. Ast-fel Scyţii au domnit în Asia, şi fiind goniţi din nou de către Mezi se întorseră în acest mod în ţera lor. Din această cauză dar Dariū voind să-şi răsbune ridică contra lor o armată. Şi după cum spun Scyţii, naţiunea lor ar fi cea mai tînără din toate popóarele şi că aceasta s'a făcut ast-fel; la început s'ar fi născut un bărbat în acest pămînt, care era pustiū, al cărui nume ar fi fost Tarquitan. Şi zic că părinţii acestui Tarquitan, mie nu-mi pare că spune lucruri de crezut, dar spun că ar fi fost Joe şi fica fluviului Boristene. Tarquitan ar avea o ast-fel de naştere şi că acesta avea 3 copii, pe Lipoxae, şi pe Apoxae şi cel mai tînăr Kolaxae“. De aci se vede iarăşi că locuinţa Scyţilor a fost în peninsula Cimerică (Vezi harta geogr. la sfîrşit).

Ephoros de la Cyme zice între altele, că Carpidii lăcuiesc dincolo de Tanais (Donul) şi Meotis (marea de Azov) lângă Sarmaţi şi Geloni la nord de Scyţi (V. Suidas. Vezi harta geogr.).

Un autor al Geografiei zisă a lui Skimnos, (Guno) şi care a scris mai 'nainte şi după expediţiunea lui Alexandru cel mare, în contra Geţilor, pe când la nordul Dunării până la Nistru nu găseşte de de cât Geţi, găseşte o ramură de Scyţi la sudul Dunării şi despre care se crede a fi: Σκύται ἀποτρίτες (Scyţii plugari. Vezi harta geogr.).

Strabo născut la Anasia oraş al Pontului în nordul Asiei mici, cam la 50—60 a. Chr. şi mort în primii ani ai domniei lui Tiberiū, de şi pentru el numele de Scythia este un nume generic pentru întregul nord-est al Europii, numindu-l când Scyţi, când Sauromaţi, Roxolani, Iasigi etc., ţinîndu-î pe toţi ca făcînd parte din membri familiei Scytice, totuşi el cunóşte două *Scythia minor*; una în Do-

brogia de astăzi, și una în peninsula Taurică până la Boristene (Vezi harta geogr.).

Pomponiū Mela, care scrie cam pe la 25 d. Chr. așează pe Scyți la Meotis. „Hominum primi sunt Scytae, Scytarumque, quies singuli oculi esse dicuntur, Arimaspae; ab eis Isedonas usque ab Meotida. lib. II. C. I.

Pliniū cel bătrîn, care a trăit între anii 23—81 după Chr., în scrierea sa, *Historia naturalis*, pune la nordul Dunării până la Tanais numai neamuri Scytice, fiind *țermul Dunării ocupat când de Geți*, numiți de Romani *Daci*, când de *Sarmați* numiți de Greci *Sauromați*. Însă între alte popoare Scytice Pliniū numără și pre Auchaiți ce după el locuia istmul Cimeric până la isvórele Hipanisului, de unde se vede că după el erau două Scyții (Vezi harta geogr.).

Lăsând la o parte cestiunea originii Scyților, dacă erau ei o stirpe a familiei Indo-Europee, cum susțin unii, sau a rasei mongolice cum susțin alții, de ore ce nu ne preocupă în acest studiu, este destul să constatăm, *a)* că toți geografi sunt unanim a constată că Scythia era în partea de răsărit a Pontului Euxin, *b)* o mare parte dintre geografi arată că Scythia se întindea la răsărit și de Palus Meotida, *c)* alții întind Scythia chiar până la marea Caspică, *d)* și că în fine într'un mod întâmplător, unii scriitori pomenesc și de o Scytie la sudul Dunării, (Dobrogea) fără a nega, ba afirmă chiar în acelaș timp existența Scythiei în peninsula Taurică.

CAP. III.

Cercetarea tradițiunii din punct de vedere istoric.

După ce odată situațiunea geografică este lămurită, să ne punem iarăși întrebarea, unde a pre-

dicat apostolul Andrei? A predicat el în Scythia din Asia sau a venit în Dobrogea de astăzi? Aceea ce ne spun tradițiunile conservate în minee și viețile sfinților pe lângă originea lor târzie, într'un timp când creștinii fiind deja departe de timpul luptelor religioase, cari oțelise Biserica și în cari scrieri de multe ori găsim exemple de imitat și învățături adevărat cerești, dar care au defectul câte odată sau cel puțin în astă cestie a fi un auxiliar cam obscur pentru istorie.

Căci tradiția însăși pare a să deosebi în cea Grecească ce a trecut și la Români și în tradiția Slavonă, care spune că apostolul Andrei trecând prin Scythia etc. etc., după ce a suferit multe necazuri a ajuns până la Novgorod unde a bine-cuvântat locul și i-a prezis a fi centrul creștinismului, etc.¹⁾. De aci a trecut la Bizanț, unde a stabilit episcop pe Stahie, apoi a trecut prin Macedonia, Peloponez și Ahaia unde a primit martirul, fără să spună pe unde a trecut. În caz de s'ar admite ipoteza că Apost. a venit în Dobrogea s'ar împune întrebarea : „Va fi trecut Apostolul prin provinciile de sud ale Pontului după cum se înțelege din unele tradiții, sau pe la nordul mării Negre, prin acele locuri băltoase, pustii și nesigure spre a veni în Scythia minor? (Dobrogea de astăzi), și la care întrebare cu cu greu s'ar da răspunsul. Acea ce rezultă sigur din totă tradițiunea relativ de predica Apostolului Andrei față cu mărturile istorice este faptul, că Apostolul a predicat în Scythia și asupra acestui punct fără a ne lămurii care Scythie, fără a ni se spune cu precisiune dacă apostolul a predicat în Dobrogea (Scythia minor) sau în peninsula Taurică (Scythia minor cimerica). Spre lămurirea acestui din

¹⁾ Notiță împărtășită de preotul capelui Bulgare din capitală.

urmă punct e nevoie de un studiu mai amănunțit asupra autorilor și asupra mărturiilor celor mai vechi, singurele ce ne pot îndruma către adevăr, fie măcar și pe o cale îndirectă.

Eusebiu, care a trăit la începutul Sec. IV-lea, spune în Istoria sa, cartea a III a cap. I între altele : „Et Thomas quidem, ut maioribus traditum accepimus, Parthiam sortitus est, Andreas vero Scythiam“. „Lui Thoma după cum spune tradiția i-a venit în sort Parthia, iar lui Andrei Scythia“ ; și mai la vale spune că aceste informațiuni le află și la Origen în al treilea volum. Atât se găsește și nimic mai mult la autorul cel mai vechiu al Istoriei Bisericești, datele sale nu lămuresc, care Scythie. Cărând după aceasta un alt autor foarte însemnat și anume Fericitul Ieronim (v. Oriens Christianus) spune însă, că apostolul a predicat pe marginile riului Phasis și care nu este altul de cât Rionul de azi ce curge în marea Neagră pe laturea de răsărit, și care azi e considerat ca limita între Europa și Asia. Ast-fel că după el apostolul a predicat în Scythia asiatică.

Unul dintre scriitorii cei mai abondenți în descrierea faptelor ; prediceii apostolului Andrei este Nichifor Calist (1343). El se aproprie mai mult de tradiția Bisericească în acest punct, sau mai bine zis acesta se apropie mai mult de mărturia lui de și nu în totul. El voeste a ști că Apostolul a predicat nu numai cu Scythia, cum spun autorii mai de nainte, dar și la androfagi etc. etc., totuși de o mare importanță este și mărturia lui. Eacă ce zice Nichifor Calist în Istoria Bisericească, cartea a II Cap 39 : „Intre acestea și Andrei fratele corifeului Petru, cel atâtăi cunoscând de la Ioan pre Domnul, cel atâtăi a atras la el pe frate-său. Frumos și de datorie era în adevăr celui întâi chemat, ca până și chiar la înălțarea la ceriū a lui

Christos, urmând urmelor lui și primind harul Spiritului cel de sus în formă de limbă de foc, prin sorț și acesta să fie trimis la popore. Capadocia, Galatia, și Bitinia i-au căzut în partea sa. S'a dus și în deșertul Scyților, ce se numește al antropofagilor, de o parte și de alta a Pontului Euxin și în părțile lui despre nord și apus. A înființat el cel întâi Biserică și în localitatea Bizanțului, unde a pus în ea pe cel întâi Episcop, pe divinul Stahie. Apoi venind prin Tracia și Macedonia, Tessalia și Ahaia, în cari locuri mărturisind în toate pe Christos prin cuvinte demne de Dumnezeu, prin semne și minuni, nu în cei mai de pe urmă ani (înainte de vreme) a fost și acesta pironit pe cruce de către Proconsulul Egeat, aducându-i ca vină că a convertit la Christos pe soția sa Maximila și pe fratele său Stratocelea, desprețuind ei păgânătatea aceluia". Din acest citat, dacă se scote partea sa individuală, adaosul la vechiul document istoric, cum că ar fi mai predicat afară de Scyți la Androfagi, și în jurul Pontului, să vede iarăși că Apostolul a predicat numai în Scythia asiatică, ba ceva mai mult el este zdrobitor pentru cei ce susțin că Apostolul Andrei a predicat aici, de ore ce din textul adus și mai ales din cuvintele lui Calist că a predicat Andrei în *deșertul Scyților*, nume ce cu nici un clip nu s'ar fi putut aplica Dobrogiu, de ore ce această provincie cu mult înainte de Hristos era o provincie civilisată, reiese că acest scriitor vorbind de Scythia nu are în minte Dobrogea, ci Scythia asiatică.

Ceea ce este și mai caracteristic în analiza acestei mărturisiri a lui Calist, că după toate cercetările, prin tot felul de isvóre (istorii, dicționare, corpus antiquitatum Aticarum etc. etc.) mi-a fost imposibil a întimpina numele de Egeat ca nume propriu personal fiă la Greci, fiă la Romani, și prin cuvintele lui Nichifor Calist de Αἰγαίου din textul următor: οὗκ ἐν

ἐλαχίστοις χρόνοις ὑπὸ τοῦ Ἀνθυπάτου Αἰγαίου τοῦ τῷ σταυρῷ καὶ οὗτος προσήλωται, trebuie să înțelegem nu un nume de persoană ci un nume generic ce arată téra, locul de unde este cineva. Sufixul ατης ατης la Grecii modernă (de ôre ce la Grecii vechi era altul) este acelaș cu sufixul *eanu* românesc, ex : Ploșteanu (din Ploști) Piteșteanu (din Pitești); sau cu *ensis* latin ex : Craiovensis (din Craiova), Vienensis (din Viena). Prin urmare să nu se traducă : că Andrei a fost omorât de prefectul Aegeat, dar că a fost omorât de către prefectul din Egea ce era un lagăr militar în Achaea. Dar nu stă aci chestiunea ci în altă parte, a-nume : se vede în acésta cunoștința fórte superficială a lui Calist în istorie, se vede că el nu a avut înaintea sa nici un document istoric când a fost nevoit să scrie că Andrei a fost omorât de prefectul din Egea, așa în cât Calist de și are aerul unui autor abonent el mai mult încurcă lucrul.

Să atacă marturia lui Nichifor Calist cu predica Apostolului la noi și stabilirea lui Stahie ca episcop la Constantinopol și prin faptul că atât Eusebiu cât și Baronius, cei mai autorizați istorici ai bisericii noastre, nu știu nimic nici despre predica Apostolului la Dunăre, nici despre stabilirea lui Stahie la Constantinopol, ba ceva mai mult dacă studiem bine pe acești autori, din conțest se vede că apostolul Andrei a predicat în Scythia asiatică. În catalogul Episcopilor cei dintâi ai Bisericii, Eusebiu, pe când nu uită a enumera pe toți Episcopii ce au trăit până la el în Roma, Antiohia, Erusalim, Alexandria, nu pomeneste nimic de Stahie și de cei din Constantinopol. Iar Baronius în anales zice : „Andream ad Scythas missum tradunt, indeque in Graeciam profectum Patris Ahaie verbe martirium consumasse“, după care tot Baroniul vorbind de Apostolul Filip zice, că : „a predicat în Asia superioriă și la Scythi“, de unde se vede

că el consideră Scyția alături cu Asia superioară.

Judecând tot după context mai găsim mărturie, că Scyția era în Asia, și la un alt scriitor și părinte bisericesc mai vechi ca Baronius și anume la Sântul Ioan Chrisostom. Iată ce zice dânsul în scrierea sa *Adversus Judeos et Gentiles*: „Se cugete cine-va ce lucru mare este, de a umple într'un timp așa de scurt tot pământul cu biserică, de a aduce la credință atâtea popoare, și cari tirania poștei celei rele și puterea răutăței să o scuture ca pulberea, iar altarele, templele, idoli, secretele, so'enitățile profane și splendórea necurată să o nimicéscă ca fumul, și ca ele peste tot se rîdice altare creștine, în țara Romanilor, a Persilor, a Scyților, a Indienilor, ce zic? Chiar și peste marginile pământului celui uscat, căci și insulele Britanice simțiră puterea cuvântului“.

După cum se vede din înșirarea diferitelor țări, ce le face Sântul Ioan Chrisostom, Scyția nu vine în Dobrogea ce făcea parte din Imperiul Roman.

De o importanță egală, dacă nu decisivă e și faptul, că numele Egeat, care în orî-ce cas arată o formațiune grecéscă, nu concordă cu sciința istorică în privința administrărei provinciilor ce țineau de Roma, știut fiind că statul Roman nu numia în funcțiuni streini, și abia de la Caracala se dete dreptul de cetățenie tuturor locuitorilor din imperiū și prin urmare calea la funcțiuni, care însă trebuia să-și ia un nume Roman la intrarea în funcție. Ast fel chiar și Dioclețian de o dată cu primirea funcțiunilor statului 'și luă acest nume, mai 'nainte numindu-se Diocles.

Afară de acesta Scyții Asiei în toate timpurile au avut legături comerciale foarte strînse cu Ebreii, avînd și o cetate a lor, *Schytopolis*, chiar în préjma Ierusalimului pe marginea Iordanului ceva mai jos de lacul Genizaret. Acéstă cetate a

dat mai mulți martiri creștini (vezi Eusebiu Pamfilii cart. III.), și se găsește existând și prin secolul al VI-lea d. Chr. (Vezi Proc. Ist.).

Faptul brut din toate aceste mărturii, ce le consider de cea mai mare importanță, este că Apostolul a predicat în Scythia asiatică.

Cât despre partea din urmă a acestei tradițiuni, *înstituirea lui Stahie ca Episcop la Constantinopol*, pare a fi tendențioasă și motivată de împrejurările cam critice pentru biserica din Constantinopol, acuzată în timpul certelor de supremație, a nu fi apostolică; căci una din acuzațiunile ce făcea Biserica de Roma celei de Constantinopol era și aceasta, că biserica din Constantinopol n'a fost înființată de un Apostol și prin urmare nu are dreptul a se bucura de aceleași privilegii de care se bucură biserica de Roma.

Certele între biserica latină și greacă se ivesc cam prin secolul al IV-lea, căci sinodul al II-lea (381) prin canonul al III-lea, dă episcopului de Constantinopol locul al doilea după episcopul de Roma, basând hotărîrea sa pe motivul că Constantinopolul este „Roma nouă“.

Mai departe sinodul al IV-lea ecumenic (451) din Calchedon legiuiește prin canonul 28 „să se dea episcopului de Constantinopol și o eparhie mai întinsă, hotărînd : ca arhiepiscopul din Constantinopol să aibă putere a hirotonisi pe mitropoliți din Pont, Asia, Tracia, și pe episcopi din locurile barbare. Acest fapt a supărat din nou pe episcopi din Roma, cu atât mai mult cu cât unele episcopi ce erau până aci sub jurisdicțiunea episcopului de Roma, trecură de aci înainte sub administrația episcopului de Constantinopol.

În fine sinodul al VI-lea prin canonul 39 întărește hotărîrile sinoadelor precedente și stabilește din nou : „că după scaunul Romei să urmeze cel

de Constantinopol, și după acesta cel al Alexandriei, apoi al Antiohiei și al cetății Erusalimului, și că scaunului patriarhal de Constantinopol să se supună bisericile cele ce până acum, după canonul al II-lea al sinodului al II-lea ecumenic, erau neatărnate: Asiei, Pontului și Traciei, și că mitropoliții lor să se hirotonisască de către patriarhul din Constantinopol, lucru ce a supărat încă și mai tare pe episcopul de Roma.

Dar lupta devine mai acută prin secolul al 9-lea care ține până în secolul al XVI-lea, la căderea Constantinopolului sub Turci (1543), când se face o mare pauză spre a reîncepe mai târziu, dar într'un mod mult mai lent, dacă escludem vre-o câte-va încercări de atentat din partea bisericii Occidentale asupra celei Orientale, mai ales după perderile suferite din cauza Protestantismului. În această situațiune de vrăjmășie, când episcopii 'și uitaseră de misiunea lor, când anatemele și blestemele se aruncau cu profusiune asupra capetelor contrare, se înțelege că pentru biserica de Roma era un joc predilect a nega apostolicitatea scaunului de Constantinopol, în contra cărei idei se născu o reacțiune pe cât se putu, fără a veni în contradicție vedită cu narațiunea istorică, formându-se ast-fel tradiția despre predica sântului Andrei la Bizanț și stabilirea lui Stahie ca episcop la Constantinopol etc. etc., care tradiție a trecut și în ritualul nostru și de aci în istorie, cum că apostolul Andrei a predicat la noi.

Am văzut alți istorici, susținând că Apostolul Andrei a avut 3 discipoli: In, Pin și Rin, cari toți au murit înecați, dar care tradiție trebuie să aibă deplina noastră atențiune, căci un studiu mai aprofundat va dovedi pôte origina foarte veche a acestei tradițiuni la Scyți; va dovedi pôte că iubirea Scyților pentru neamul și religia lor a mers așa

departe, în cât aŭ identificat pe cei trei fii ai strămoşului lor Tarquitan, cu trei fii şi următori ai părintelui lor spiritual Andrei, nefind de mai mică importanţă, luminile şi binefacerile creştinismului ca viaţa însa-şi. Căci după cum s'a văzut mai sus, Herodot ne spune originea Scyţilor şi că ei s'aŭ născut din Joe şi fica Boristenului (Nipru), din care s'a născut Tarquitan protopărintele Scyţilor şi acesta la rîndul lui a avut 3 copii pe Lipoxae, Apoxae, şi Holaxae. Dacă am putea pune alături amîndouă aceste tradiţiuni: Tarquitan (înţeleptul, în limba Scytică, după cum se crede) cu Andrei (care şi el trebuie să fi fost un înţelept ca discipol al lui Christos); dacă am compara mai departe pe cei trei fii ai lui Tarquitan de origine aquatică, după părintele lor, cu cei trei discipoli ai lui Andrei, cari aŭ perit în apă, am da numai de cât de o analogiă curiosă între cei trei discipoli ai lui Andrei şi cei trei fii a lui Tarquitan. Ceea ce este şi mai straniu în cestiunea de faţă, e că o cercetare chiar superficială într'o hartă óre-care ne arată că, In, Pin, şi Rin nu sunt de cât trei rîuri ce 'şi aŭ isvórele în cea mai mare apropiere şi cari în întréga lor curgere nu trece în afară de gradele 2—20 longitudine răsăriténă (Merid. de Paris).

Cât despre formarea acestei tradiţiuni împrejurul Sântului Andrei nu presintă nimic curios şi neobişnuit. Este adevărat, că să formează în popor şi el însuşi e care formează într'un mod inconscient tradiţii despre a căror origine de la un timp dat nu-şi mai dă seama. Dintre multele tradiţii formate astfel voiŭ aminti numai două: Se ştie că Iacov cel mic a suferit mórte de martir în Palestina, în timpul persecuţiunilor lui Agripa, totuşi biserica Spaniei azi crede că Apostolul Iacob a predicat Evangheliul în acest regat. Acéstă tradiţiune

nu se ridică mai mult de secolul al VIII-lea și vine în contrazicere cu mărturia celor mai vechi scriitori, precum și a papei Inocențiu I-iu, care asigură că toate bisericile din acest regat au fost fondate de Apostolul Petru. În timpul domniei lui Alfons cel curat (800), se descoperi într'un mod miraculos corpul Apostolului Iacob și fu așezat în Catedrala din Santiago de Compostela.

Al doilea exemplu îl găsim în tradiția Italiană de origine foarte târzie (prin secolul al XII), cum că Maica Domnului a venit în Italia, și prin o minune casa sa în care a locuit a fost transportată din Palestina în Italia de Nord.

CAP. IV.

Cercetarea credințelor și obiceiurilor populare relativ la Sântul Andrei.

În privința tradițiunilor ce se găsesc la poporul nostru, voi reproduce vre-o câte-va pagini din Magnum Etimologicum Romaniae de D-l Hajdău: „După credința poporană a Românilor, noptea de Sântul Andrei este un fel de jubileu pentru lupi și strigoii :

*Voi cu suflete curate
Cu credinți nestămutate,
Oameni buni, femei, copii!
Voi creștinilor popore.
Faceți cruci mântuitoare
Căci e noaptea 'ngrozitoare,
Noaptea Sfântului Andrei!....*

(Alex. Mărgăritărele XXIX).

N. Gan, Novele, II, pag. 311 :

„Mă veți erta să vă spun că mâni e Sfântul Andrei“.

„Ei și . . . ?“

„Apoi dă ! . . . nóptea înspre Sf. Andrei știți că umblă lupii în potae, și Dómnă ferește să-î în-tâlnescă cine-va“.

„Am eu cu ce să-î întimpin.

„Cuconașule, mă ertați zău de îndrăsnelă, dar nu vă sfătuesc. Sunt bătrîn, am vădut multe. Se mai zice că înspre sântul Andrei umblă și strigoii pe la respintenî, pe la zevóe, pe la iazuri. Iacă bine că-mi aduc aminse ! Imi veți da voe să ung încuetoarele ușilor cu ustnroiu....“

„Atât lupii, cât și strigoii de la sântul Andrei, se datoréză unui șir de asociațiuni de idei, cari se desfășură din împrejurarea că acéstă ȓi cade la 30 Noembre, adecă este începutul iernei, „luna lui Cojoc“ după cum ȓice poporul (I. Velișcu, Iași, c. Bădenii).“

„Intâiul Decembre se chiamă : Andreiú cap-de-érná, precum întâiul Mărțișor se zice : Dragobete cap de-primăvéră . . .“ (A. Crișianu, Făgăraș, c. Măginenî).

„Sântul Andrei e cap-de érnă“ (I. Diaconu, Dobrogea c. Luncavița).

Insă érna este vremea lupilor. Lunele Noembre și Decembre pórtă în diferite graiuri epitetul de lupesci : la Germani „Wolfmon“ saú „Wolfmonat“, la Slavi „vléenec“, „vlii mėsíc“ etc. Iată dară de ce :

„Sfântul Andrei e peste lupchi“, (D. Arghirescu, Covurlui, c. Moscu).

„Omenii serbézá pe St. Andrei pentru a nu fi mâncați de lupi“ (N. Iordăchescu, Némțu, com. Timișescii).

S. Mangiucă, Calendar 1883 : „Sânt-Andrei, ȓiua lupului, în acéstă ȓiua își vede lupul códa...“

„Gădinețul-schiop saú ȓiua lupului cade la Sf. Andrei, în ȓiua asta nu lucră nime din casă, ca să nu strice lupii oile și caprele....“ (P. Olténu, Hațeg).

„Poporul privește pe Sântul Andrei ca pe izbăvitor de fiară sălbatică și de strigoii“ (V. Mircea, Iași, c. Copoii).

Aci alături cu lupii ne apar strigoii, adică ființe licantropice, ómenii-lupii, „loups-garous“ ; și de și acest element este posterior, totuși el a luat în popor o desvoltare covârșitoare în caracterul mitic a lui St. Andrei.

„Strigoii și strigóele sunt un fel de ómenii, cari au códă, și la Sfântu Andrei să ung cu un fel de unsor, es pe hórănă și merg pe la crucile drumurilor unde se bat cu limghile meliței . . .“ (C. Roșescu, Némțu, c. Bistricióra).

„In nóptea Sfântul Andrei, toți strigoii și strigóicele es din morminte, încalecă pe melițóele și melițele de bătut căuepă, iaú limba acestor melițoi și melițe în mână drept sabie și să duc la hotară, unde se bat. Ómenii în sara de St. Andrei, ca să nu póta intra în casă strigoii și să le facă vre-un rău, mănâncă usturoi și fac și cruci cu el pe la uși și ferestre, de mirosul căruia ei fug. A doua di, ducându-se cine-va la hotară, găsește petrele pline de sânge curs din cei răniți...“ (D. Alboténu, Covurlui, c. Mastacan).

„Inspre St. Andrei, strigoii și strigóicele se strâng cu toții pe la respânteni drumului și jócă drăgaica...“ (G. Bantaș, Iași, c. Stânca).

In graiul țăranesc din munții Moldovei: „Cătră dziua di Sfântu Andrii tăț strigoii, și cii mort și cii gi, s'adună în crucili drumului și să bat cu linghili melițóilor, pârla cântatu cucoșilor, când să duc cii mort la locurile lor, iar cei gi fug cari încotro, ostiniț, păliți și sgârieț, așa că-i póti cunóști on om înțelept că îi o avut val nóptia cea și că s strigoii. Di putória di usturoi fug strigoii, ș'aista-i mari noroc...“ (I. Bondescu, Sucéva, c. Giurgescii)

Contra tuturor fermecelor are o deosebită pu-

tere „usturoiul descâtat la Sfântul Andrei“, dice un descântec atribuit lui Ioan Damaschin (G. D. T., Poesii pop. 375.)

O mare parte, după unii, are și macul în aceea zi, S. F. Marian, 1883 p. 78 (Familia).

„.... Româncele ce voesc ca vrăjitoarele și strigóicele să nu iee mana de la vacile lor, încunjură în nóptea spre sântul Andrei vacile, mai ales pe cele mulgétóre, cu mac, după cum merge sórele, și încunjurându-le preseră sãmânță tot de mac împrejurul lor....

Din aceeași cauză, nu numai legumele, dar și pomi de la sântul Andrei sunt cu noroc.

În ziua de sântul Andrei se taie vergele din pomi roditori ca meri, peri, cireși pruni etc., cari se pun într'un borcan cu apă aprópe de sobă; aceste vergele înfloresc în ziua de anul nou și copii sorcovesc cu ele pe părinți și rude...“ (Cristu Cuțana, Craiova).

Se mai țin la st. Andrei și alte obiceiuri poporane, în temelia cărora se află tot-d'a-una câte o asociațiune de idei.

În basmuri, după cum gresia simboliséză muntele, tot așa peptenele, prin însăși forma sa, ca și când ar fi un șir de arbori, este un simbol al pădurei.

„De aci pădurea fiind a fiarelor selbatice urmează că:

La Sf. Andrei femeile nu se peaptănă“. (A. Dobrea, Iași, c. Cărniceii).

„Poporul crede, că acela care umblă cu peptenele în ziua de St. Andrei va fi mâncat de lupi; de aceea mai cu sémă femeile se feresc în aceea zi nu numai de a umbla cu peptenele; dar nici a-i rosti numele“ (G. Siretenu, Botoșani, c. Rânghilescii).

În fine, grija cea de căpetenie în aceea zi fiind de a se feri de orí-ce perdere, de aci resultă că:

„La St. Andrei ómenii din popor nu se ímprumută cu nimic unui de alții“ (V. Stegariu, Tecuciú, c. Corodu).

În acest mod se ínlánțuesc urmátóarele asociațiuni de idei:

St. Andrei serbându-se între Novembre și Decembre, adecă în luna lupilor, decí: el este peste lupi; unui ómení avênd fire lupescă, anume strigoí, decí: el e și peste strigoí; epidemiile fiind strigóice mai ales ciuma, decí: e și peste ciumă; de lupi de strigoí, de ciumă omul apărându-se prin vrăji, decí: este ziua vrăjilor; vrăjile servind a ínlătura paguba, decí: usturoiul, macul, morcovii de la St. Andrei sunt cu noroc, și nu trebuie să dai nimic din mână în acea zi; peptenele ínsă simbolisând pădurea, de unde vin fiarele sêlbatiche, decí de pieptene să nu se atingă...

Încă o observațiune mitologică.

Apostolul Andrei era frate cu Apostolul Petru, și 'n credințele poporane române âmbii sunt puși în legătură cu lupii, dar pe când Andrei e dușmanul lor, Petru este din contra, un fel de patron, care-l ocrotește și-l hrănește chiar în dauna ómenilor...

Dintre numeróse legende poporane cosmogonice ale Românilor, pe cari le vom clasifica la locul sêu, una — povestită de bătrânul Ioniță Lepădatu din comuna Perieni, județul Tutova ne spune, că : „La început eră Dumneđeú saltasingurel, și unde suntem noi era apă. Dumneđeú se primbla cu corabia pe de-asupra apelor, iar vâslas avea un íngerel pe care 'l chema Andrei....“ Fiind că acel Andrei se crezuse a fi tot așa de puternic ca și Dumnezeú, acesta s'a supêrat și l'a asvîrlit în apă, apoi dintr'n „bucătică de mál de pe aripe corăbiei făcu o turtișóră,“ de aci scóte pe Andrei de 'i poruncește s'o tragă spre apus, pe când însuși o trăgea spre rêsărit, și ast-fel din

acea turtişoră s'a întins pământul, iar îngerul cel semet, tot trăgând de desupt în apă, s'a pomenit că „de atunce şi până astăzi Andrei şermanul ţine fundul pământului pe capul lui“.... (Iancu, D. Nour, Bârlad). În această legendă semi-zelul Andrei, pedepsit pentru mândria sa ne apare cu-fundat în adâncurile noianului, unde stă înfipt purtând lumea întrégă, întocmai ca titanul Atlas din mitologia elenică:

....καρπὸν δὲ καὶ ἀκαράτῃσι χερσὶσι

Hesiod. Thog. v. 519, 747

Dar cum ôre va fi străbătut un asemenea mit la Români? ş'apoi de unde vine aci numele de Andrei, care n'are întru nimic a face cu apostolul Andrei şi cu alţi sfinţi omonimi? Legenda este învederat manicheică, originară din Persia şi pē-trunsă până 'n regiunea Carpaţilor prin taimósa sectă a Bogomililor. După doctrina manicheică, Ziditorul lumii a aşezat sub temelia pământului anume pe un înger care s'o pórte pe umeri. Pe acest ὠμοφόρος saū „Atlas laturasius“ după traducerea latină a s-lui Augustin, noi nu ştim cum să 'l fi chiămat Persii. Nu cum-va Andra saū Andar, numele zendic şi huzvareşic al unuia dintre îngerii lui Ahriman în doctrina zoroastrică, adecă într'o formă anterioară a manecheismului? Zoroastricul Andra, pe de altă, se ştie că corespunde sanscritului Indra (Justi, Handl. d. zend p. 55). M. Et. vol. II f. I.

De bună sémă că productul cel mai fertil al tuturor tradiţiunilor poporane se datoreşte influenţei Bogomililor şi doctrinei acestora, care nu e de cât o transformaţiune a manicheo-pavlicianismului, care avusese o puternică întindere şi o influenţă însemnată asupra mănăstirilor greceşti. Şi în Tracia tărîmul Bogomilismului fusese bine preparat de o colonie arménă particiană, pe care împăratul Ioan Tzimisce (el însuşi armean) o stabilise pe la 970 la preajma Filipopolii.

Goloscovschî susţine că eresul Pavlichianilor se începuse cu mult mai 'nainte sub Const. Copronim (741-775).

Acastă sectă a avut o înrîurire preponderantă şi asupra Românilor. Ast-fel pe la anul 1527 ambasadorul regelui unguresc Ferdinand anume Gregoriu Reischerstorffer venind în Moldova spune că Românii păstrează intactă credinţa apostolului Pavel.

Pe la 1534 un boer Român încredinţa pe un diplomat german, că Petru Rareş este creştin de legea „Sancti Pauli“.

Până la 1699 exista în Transilvania Români ce puneau pe apostolul Paul mai pre sus de toţi sfinţii şi un proverb săsesc zice până astăzi în bătaie de joc pentru români: „El i-a părăsit ca sf. Paul pe Români“ (cuvinte den bătrîni, tomul II).

Literatura apocrifă a Bogomililor nu este tocmai originală. Ei prefac după chipul lor scrieri mai mult din greceşte, alegînd mai de preferinţă pe archangelul Mihail iubitul sectei, precum şi de acele scrieri unde se vede un vechi parsism, luptă între corp şi suflet, între bine şi rău. Ast-fel cine nu cunoşte credinţa populară despre existenţa a doi îngeri, unul bun şi altul rău, cel bun stînd la dreapta şi cel rău la stînga, care în tot cursul vieţii însoţesc pe om; cine nu cunoşte acea tradiţiune populară ce a străbătut şi în biserică despre vămile văzduşului, unde îngerul bun luînd sufletul celui ce mîre e nevoit a-l trece prin o mulţime de bariere, plătind mereu din provisiunea de fapte bune ale mortului, cîntîndu-se cu îngerii cei răi, şi de multe ori punînd în cumpănă influenţa lor personală şi prisosul lor de merite.

Texturile Mohaciene (Transilvania) sunt o probă vădită de influenţa Bogomilismului.

Făptuitorul acestor cărţi este preotul Ieremia,

dar cel mai important e Bogomil. Popa Grigorie din Mohaci este acela, care a copiat atâtea cărți eretice, însă nu a fost el însuși eretic, căci n'ar fi scris un katechism așa de corect ortodox; totuși se pare, că motivul principal ce l-a îndemnat la aceasta, e că voia să răspândească în poporul strein de o cultură teologică solidă, învățătură morale și folositoare ¹⁾ Acestor influențe se pare a se datora și mulțimea variantelor despre sfântul Andrei și care a făcut o parte interesantă a cercetărilor Bogomilice, dar care nu trebuie să ne detragă din calea critică a istoriei.

Aceste tradițiuni populare despre sântul Andrei se găsesc nu numai la noi dar și la Ruși care în toate sunt produsul influențelor Bogomilismului și nu a unei tradițiuni vechi despre predica apostolului Andrei la ei.

Pentru noi Românii predica apostolului Andrei la Scyții de la Dunăre are puțină însemnătate chiar în cazul când s'ar fi constatat că Andrei ar fi venit în acea provincie, pentru următoarele motive:

1) Acei cărora ar fi predicat Andrei erau Scyții și noi nu avem nici o înrudire cu Scyții.

2) Chiar de ar fi fost oarecari relațiuni culturale sau comerciale între Scyți și Daci, după cum am văzut mai nainte, acești din urmă pentru spiritul lor resboinic și răsvătitor, au fost ridicați în mase și duși în alte părți ale imperiului în cât nu se poate spera absolut nimic în privința creștinismului la noi și aceea ce spune Tertulian despre creștinarea Dacilor (207). cu un secol și jumătate mai târziu trebuie să înțelegem pre Romanii ce ocupau Dacia.

Dacă pentru Români, după cum văzurăm, în cea ce privește creștinarea, predica apostolului

¹⁾ Cuvinte den bătrâni Tom. II.

este o cestiune indiferentă, pentru Ruși însă este o cestiune capitală. Ei au format un cult din această credință, și tot cel ce este Rus trebuie să țină de bună această măturisire. Probă de această profundă a lor convicțiune e și înființarea ordinului „Sântul Andrei“, care este ordinul cel mai înalt Rusesco și care cu greu se oferă cuiva.

Causa acestei a lor credință, este pe de o parte credința populară, iar pe de altă parte faptul, că ei se consideră a fi Scyții de la răsăritul și nordul mării Negre de care vorbesc scriitorii vechi, de care vorbește și Eusebius că le-ar fi predicat creștinismul st. Andrei.

În ceea ce privește credința populară, socotesc a fi vorbit în de ajuns spre a ne fi format o părere, iar în privința celui de al II-lea puncte de spus, că acesta e încă un punct nebulos în istorie și mulți dintre scriitorii autorizați moderni socotesc că Scyții nu sunt în nici o înrudire cu Ruși, căci Scyții sunt de origină Mongolică, fiind prima ramură a aceluiași popor cunoscut mai în urmă sub numele de Huni, Bulgari, Maghiari, Turci.

Între alți istorici voi aminti numai de marele Niebuhr. Argumentele pe care se reazimă el susținând această părere sunt de trei feluri:

1) Caracteristica fizică a Scyților făcută de Hipocrates convine pe deplin unei națiuni mongolice.

2) Moravurile și obiceiurile Scyților descrise de Herodot, de asemenea

3) Cuvintele rămase din limba Scytică nu se pot mai bine explica de cât prin limba mongolă.

Fără a mai discuta pe fiecare din aceste argumente, vom aminti numai că ele își au o așa însemnatate în cât Sachafarik unul dintre cei mai mari slaviști (Antichitățile slave) abia pe jumătate poate primi părerea că Ruși sânt Scyți, emițând

opiniunea, că Scyții erau poporul cel mai numeros al Slavilor ce se întindea între marea Baltică și marea Neagră, între Don și Volga dar că acest popor a fost stăpânit de un trib. Scytic, și anume cel mongolic.

II) Chiar de am admite că în adevăr Rușii sânt acei Scyți, trebuie să amintesc că Scyții erau nomazi, și istoria ne arată că nomazi 'și schimbă într'un timp foarte scurt nu numai limba dar și credințele lor religioase.

III) Până în secolul al X-lea nu se știe nimic de creștinismul lor, ba singurii creștini Teodor și Ivan ce se află în timpul lui Vladimir, care întorcându-se victorios de la războiul ce 'l avusese cu fratele său Svetoslav și voind a aduce o jertfă zeilor păgâni, fură și ei sacrificați.

PARTEA II-a.

CAP. I.

*Romanii nu au părăsit cu totul Dacia Traiană
la anul 274 d. Chr.*

După cum am văzut și în treacăt s'a amintit în introducere și după cum mai lămurit se va vedea din paragrafele următoare, de și nu toți românii din Dacia-Traiană au trecut Dunărea la anul 274. totuși au trecut într'un număr destul de considerabil în cât să formeze o populațiune numeroasă și organizată. Chiar dacă am admite părerile inamicilor persistenței elementului român în Dacia-Traiană, că nu s'ar mai fi găsit Români de cât dincolo de Dunăre, pînă în timpul imperiului Româno-Bulgar, pentru noi în studiul „Origina Creștinismului la Români“ ne-ar fi cu totul indiferent dacă Românii au fost dincolo sau dincóce de Dunăre, și póte tótă truda ar fi să dovedim că românii, fiă chiar în Moesia au avut creștinismul din primele secole și mai 'nainte de orî-ce influență gotică sau slavică. Nu pot însă trece cu vederea părerile lui Engel, Rösler, Miklosisch, Tomashek, cari susțin că Dacia-Traiană a fost cu totul părăsită după anul 274 și că Românii abia în secolul al IX, X, XI, XII-lea au trecut

Dunărea în locurile ce ocupă astăzi, opinii cu totul eronate și tendențioase, căci :

I. Este inexplicabil cum nici un autor, nici un scriitor după vreme, nu vorbește de această mare strămutare a Românilor ¹⁾, trecerea lor peste Dunăre și stabilirea lor aci, și nu pierde din vedere a aminti despre alte multe cestiuni de mai puțină însemnătate.

II) Ne ar veni greu a crede, că tot poporul de la o margine până la alta s'a ridicat și a trecut Dunărea ²⁾ lăsând țera de aici pustie, cu atât mai mult, că cea mai mare parte dintre locuitorii Daciei-Traiane erau ómenî ce nu țineau de armată și care erau liberi să asculte sau nu.

În timp de aprópe 2 secole atît se înmulțise populațiunea Daciei-Traiane și atît de înfloritoare era starea locuitorilor de aci, după cum se constată prin numerósele monumente, în cât trebuie să credem că mai bucuros mulți locuitori au rămas la locurile lor purtând o bună prietenie cu Goșii, cari se știe că fost un popor bun, blând și puțin asupritor. Și ce-ar fi căutat ei în Dacia Aureliană când sórta lor ar fi fost tot așa de nesigură?

III. Afară de acestea nu trebuie să pierdem din vedere canabele, adică pe acei negustori, măcelari, brutari și marchitanî ce căutaui să 'și desfacă de obicei marfa lor armatelor, pe care în tot-d'a-una le însoțea, dar cari prin felul ocupațiunei lor cam aventuros, putem presupune, că și de astă dată nu s'au sfiit a-și cerca norocul pentru ina-

¹⁾. Trebuie să fi fost în adevăr mare, căci aprópe în același timp după cum mărturisesc cronicarii Unguri, urmașii lui Atila în lupta pentru cucerirea Ungariei au dat de Domniațele Române.

²⁾. Xenopol, Teoria lui Rösler; Tocilescu Istoria românilor.

vuțire chiar la niște barbari, după cum vedem că cetăți grecești comerciale, ca Tyra, Acherman, Olbia, Istropolis, Tomis, Kalatis, Odessus, încă din cele mai vechi timpuri înfloresc pe marginea mării Negre. Avem chiar și o inscripțiune, care ne probază, că negustorii din locurile cele mai departate ale Asiei veneau să-și cerce norocul cu comerțul în aceste locuri: „Iovi, Optimo, maximo, Dolchieno, Aurel us Alexander et Flavius Suni negotiatores ex voto libenter posuerunt“ c. I. L. v. III.

IV. Mai avem ore-cari probe, că mulți dintre locuitori și-au expus și viața ne voind a părăsi Dacia Traiană precum este sîntul martir Sava Stratilat din acel timp, și care fapt Rösler 'l aduce tocmai ca o probă contrariă. Creștinii cari de bună sémă ș'au găsit aci un refugiū și chiar niște protectori, căci și o parte din Goți încă din cele dintăiū timpuri au început a se creștina; pe de o parte de poporul localnic Roman, care era deja creștin pe la începutul secolului al III-lea; iar pe ne altă parte de către creștinii luați prizonieri de Goți din Asia, cu care ocazie au adus și pe tatăl lui Ulfila creștinătorul Goților ¹⁾.

V. Un alt argumente toponimia ²⁾, căci de sigur dacă aceste locuri ar fi fost părăsite cu desăvârșire, poporul nou ce ar fi venit, ar fi dat un nume nou locurilor cele întâmpinau în calea lor, și ar fi greu de închipuit cum acest popóre dederă în multe părți aceleași nume ce le-a avut în epoca Romană și chiar ante-Romană, fără a fi găsit un element statornic de la care să fi împrumutat acele numiri. Așa de exemplu: Turnu-Severin, Motru (Amutrium) Caracal, Antina (An-

¹⁾. Vezi probe mai jos; Socrat historia; Istoria Mitropoliei Mold. Erb.

²⁾. Xenopol și Tocilescu.

tonina) Aluta (Oltul) Ordesus (Argeşul) şi o mulţime altele. E de notat că unii din istoricii Xenopol şi chiar d-nu Tocilescu susţin, că şi numele de Mehadia şi de aci Mehediaţi, ar fi tot Roman. Ei zic, Mehadia este acelaşi nume de *ad-mediam* pomenit în timpul stăpânirii Romane şi care se găseşte în tabla lui Peutinger.

Ad-mediam s'a facut metatesă—*Me-ad-diam* prin contragere—*Meadia*, în urmă—*Mehadia*; şi ast-fel susţin, că Mehadia de astăzi nu ar fi de cât *ad-mediam*, însă d-nu Hâjdeu în (*Magnum Etimologicum Romaniae*) la prepoziţia *ad*, fascicula II, susţine că după regulile filologiei este imposibilă o asemenea trecere, totuşi nu trebuie neglijat că în tabela lui Peutinger, Mehadia este pe locul indicat, *Ad-Mediam*. În tot cazul nu romanitatea sa neromanitatea unui singur nume va împăca discuţiunile istorice de interes mai larg.

VI Un alt argument foarte puternic în favoarea persistenţei elementului Roman în Dacia este modul de viaţă al Românilor de a se retrage la munţi înaintea hordelor barbare şi numai în timpuri liniştite să se pogore la câmp. Aşa satele, oraşele, cetăţile româneşti cele mai vechi sunt la munte, şi cu cât ne pogorâm la câmp le găsim mai noi. Ceva mai mult, cele din dreapta Dunării sunt mai noi de cât cele din stânga Dunărei.

VII În fine vom încheia cu argumentul lui Kipert, care zice: „decă este adevărat că populaţiunea Romană s'a retras peste Dunăre în Dacia Aureliană de la anul 274, trebuie să ni se pară straniu, cum locurile ocupate astăzi de Români, corespund întocmai cu vechia Dacie saŭ Dacia lui Traian“.

În urma celor zise se vede lămurit, că Dacia Traiană n'a fost pustiită şi reamintesc înc'odată, că chiar dacă ar fi cum susţin vrăjmaşii persistenţei elementului roman în Dacia Traiană, nu ar strica

de loc teziî ce voiî susține mai la vale, cã creștinismul a existat din cele mai vechi timpuri la Românî, cã el a venit de o datã cu coloniile din depãrtatele provinciî ale imperiului Roman, și ar fi din acest punct de vedere indiferent dacã erau Românî dincolo sau dincóce de Dunãre.

O datã acestea zise, sã trecem mai departe sã vedem ce probe avem noi despre existența creștinismului în Dacia Aurelianã, și dupã aceea voiî arãta probele despre existența creștinismului în Dacia Traianã.

CAP. II.

Rolul strategiei al Daciei Traiene pentru susținerea imperiului. Silințele episcopatului și împãraților spre a se opune barbarilor prin întãrirea creștinismului în aceastã provincie și chiar în țãrile vecine ei.

Dacã ne oprim puțin asupra istoriei Daciei Aureliene, nu va fi greî a descoperi rolul cel însemnat cea a jucat acéstã provincie în istorie și spre susținerea imperiului Roman. Acéstã provincie așezatã în cósta imperiului a fost avantgardã contra barbarilor, iar religiunea creștinã a fost sufletul și întãrirea acestei avantgarde. Aci la Dunãre s'au creștinat Goții, Slavii, Avariî și pe urmã Ungurii. Aci a fost cazanul de ferbere al îmblânzirii tuturor hordelor barbare, ce veniau una dupã alta din Asia, iar imperatorii dupã timpuri au fãcut totul pentru întinderea credinței și pentru întãrirea erarchiei bisericești d'aci, ca sã pótã lupta în contra barbarilor.

Ast-fel sântul Ion gurã de aur (Chrisostom) 407 spune epistola sa cãtre vãduva Olympiada: «Unilã episcopul, pe care deunãzi l'am hirotonit și l'am trimis în Goția a adormit, *dupã ce multe și lucruri mari a sevãrșit și am primit cartea regelui și s'a tri-*

mis alt episcop. (Biserica Ortodoxă 1875 Maiu, Pr. En.) De unde se vede că se îngrijau Patriarhii a trimite episcopi în țările barbare, ba chiar prin hotărârile sinódelor ecumenice se vede că Biserica avea grijă a trimite episcopi la barbari. Ast-fel sinodul al II-lea prin canonul II, după ce vorbește de Biserica din Asia, Pont Tracia etc., etc., zice: „asemenea bisericele din părțile barbare să se cărmuiască după obiceiul părinților“ adică: acolo unde nu putea să existe și să susțină un episcop, episcopul din apropiere să cărmuiască acea biserică prin delegați.

Sinodul al IV (451) din Calchedon prin canonul 28 dă dreptul episcopului de Constantinopol a hirotonisi episcopi în țările barbare, și între cari locuri barbare sunt între altele țările de la Dunăre și de unde se vede, că episcopii de la noi erau mai mult niște misionari.

O altă probă de îngrijirea mare ce aveau episcopii pentru țările barbare, este și silința ce ș'o dau ei a ține cu orî ce preț relațiunii cu acele țări, fie chiar cu prețul ôre căror concesiunii. Ast-fel canonul 30 din Trula sună: „Voind să se săvârșască tóte pentru întărirea Bisericeii hotărâm ca preoții din Bisericile barbare să 'i iconomisâm „(să 'i lase cu femeile lor)“. (Comunicat de domnu C. Erb.) Dar de și n'am găsi nici o probă, totuși ar trebui să fim convinși că imperatoriî împinși de instinctul de conservare al imperiului, au căutat tóte mijlócele a creștina pe acești barbari în scop de a-i îmblânđi.

Istoricul Procopiu, ca să amintesc un singur fapt, ne aduce înainte nuvela XI-a a împăratului Justinian în care se vorbește de o cetate Bononia (uniî o indentifică cu Vidinul) pe a cărei locuitori 'i numește scelerați și în care însărcinează pe episcopul din Aequaea a-i converti la creștinism (v. Isambert, Paris 1856). Când vom cerceta

lucrările sinódelor particulare precum și ale celor ecumenice, vom vedea că la ele au luat parte o mulțime de episcopi de dincolo și de dincóce de Dunăre, precum episcopul de Durostor, Novae, Rațara, Singidun, Sardica, Mursa, Sirmium, Constanța (nu Constanța de azi, căci nu exista), Abrit al Avarilor etc. etc., cea mai mare parte risipite de la mare până la Noric pe malul Dunărei. Ast-fel Durostorul este Silistra, Novae-Șiștov, Rațara=Acer Palanca, Margus=Semendria, Singidunul=Belgrad, Sirmium=Mitrovici.

De bună sémă, că episcopi dupe litoralul Dunărei fiind obligați prin legile bisericești, privigheau asupra Bisericeilor dintre barbari, și cu atât mai mult trebuie să fi îngrijit de mângâierea sufletescă a fraților lor Români ce rămăseseră în Dacia Traiană și după anul 274.

În Dacia Aureliană mai ales se desvoltă o viață religioasă preponderantă și în luptele pentru stabilirea doctrinei, avu un mare rol.

Ast-fel în timpul marelui Constantin se adună Sinodul în Sardica, să judece drépta cauză a lui Atanasie, unde luară parte o mulțime de episcopi din Dacia. După mórtea lui Constans, Constanție imperatorul răsăritului, poruind cu armata contra lui Magenție vine în Sirmium, unde ordonă ca în prezența lui să se convóce un sinod din episcopi locului, unde se judecă Photin episcopul Sirmiuului acuzat de eresie. Mai găsim că la 351 într'un sinod local să formuléză o altă confesiune pentru credință. Asemenea la 357 și 359 (Biserica Ort. 1875 Maiu, P. En.)

Cu timpul așa rol însemnat jucară popóarele de la Dunăre, că pe la 491 un duce al confederațiunei,—căci de bună sémă trebuie să fi fost pe lângă Români și alte popóre,—acest duce, zis anume Vitalian vine cu o armată de 60,000 de ómenî, învinge pe imperatorul Atanasie la Soste-

nia și în condițiunile de pace Vitalian pune: a) Ca toți episcopii ortodoxi exilați de Atanasie (de eresul Eutichie) să se libereze. b) Să se adune episcopii într'un sinod local în Eraclea Traciei, ca să cerceteze cauza ortodoxilor. Acest sinod s'a și ținut luând parte peste 200 episcopi, ceea ce probează și mai mult că aci era un popor creștin, un popor de mult creștin, cu organizație puternică și cu rădăcini adânci ce nu se dobândește în decî de ani. Această stare de lucruri a fost produsul unei fermentațiuni creștine de mai multe secole și cu siguranță mai nainte de venirea lui Const. cel mare și de proclamarea religiei creștine ca religie de stat, căci numai așa ne putem explica influența cea mare și rolul cumpănitor ce jucă biserica d'aci în lupta pentru credință chiar de la ivirea sa.

CAP. III

Existența mai multor episcopii în Dacia Aureliană. Influența ce ele au avut asupra Daciei Traiane. Silințele imperatorilor spre a sta în relațiuni cât mai dese cu această provincie.

Acestea zise în treacăt, să revenim la teza noastră, „rolul bisericei în Dacia Aureliană“.

La sinodul I ecumenic ce s'a ținut la 325, găsim decretul imperatorului pentru convocare unde se numără popoarele ce trebuiau a-și trimite represintanții lor la sinod, și în care se zice: „*Dar și Tracii și Macedonenii, Acheenii și Ipiroșii, încă și cei ce locuiesc foarte departe au răspuns la Sinod.*“ De unde se constată că Tracii și Dacii erau deja creștini. Zicem și Dacii, căci la pag. 195 din practicele sinodului se întâlnesc următoarele cuvinte: „*Protoген cel minunat al politiei*

Sardiceî ce e în Dacia, Calabria, Dardania şi cei din confinele lor.“

La sinodul din Sardica, un oraş ce se identifică cu Sofia şi care s'a ținut în anul 343, vedem că întregul sinod adresează tuturilor bisericilor o enciclică în care citim: „*Luî Ursache din Singidunul Misiî, luî Valent din Murselle Panoniî, venind aceştia cu cei din partida, de la răsărit, nu le-a îngăduit (Parinţi) nici a intra în Sinod.*“ Faptul se explică prin ura cea mare ce aveau episcopii contra Arienilor lângă care se adăgă şi dorul părinţilor de a înceta luptele religioase.

La pagina 245 a practicalilor acestui sinod să întâlneşte şi un alt episcop *Isachie al Singidunului* şi *Protogen al Misiî* purtând titlul de *arhiepiscop*, ceea ce este evident că erau multe alte episcopii sub jurisdicţiunea lui.

La sinodul ținut la Roma sub Constantin şi cu puţin înainte de cel din Sardica în a patra sedinţă vedem subscris: „*Donat episcopul Sisaniei*,“ care episcopie era între Deva şi Sava (Enăc.) şi despre care se crede că îşi întindea limitele sale şi în Dacia Traiană (Ist. Mitr. Mold. d. C. Erb.).

La sinodul al II-lea ecumenic ținut la 381 în Constantinopol întâlnim în practice, următoarele nume de episcopi din Dacia Aureliană: „*Donat episcop de Nicopole, Iacob al Durostorului, Fratila al Irachiei, mitropolit.*“

La al III-lea sinod ecumenic ținut la 431 în Efes se ved subscrise următorii episcopi din Dacia Aureliană: *Luchian al Epirului Traciei, Teodot al Misiî, Dochimasi al diecesii Traciei, Timoteu al Eparchiei Scyției.*

Tot în practicele sinodului al III-lea ecumenic la pag. 270, se găseşte o epistolă a mai multor episcopi adresată episcopului Ruf din Tesalonie şi reprezentat la Sinod de Flavian din Fi-

lipi și în care epistolă, acești episcopi spun că sunt de aceeași părere cu cele ce au hotărît sinódele din Dacia și Misia.

În practicele sinodului al IV-lea ținut în Calchedon la anul 451 pag. 51, se vede subscrierea unei expunerii de credință de către *Luca al Veret*, și *Diogen al Remensianet*. Cu altă ocaziune se vede scris *Alexandru prea piosul episcop al Tomelor*, *Ion al Nicopolit* etc. etc.

La sinodul al V-lea ecumenic a luat parte 3 episcopi din Tracia și 3 din Iliric.

În timpul lui Leon cel Mare (457-474) se vede dintr'un catalog, mai mult de 30 episcopi în Dacia (Creștinism în Dac. pag. 530, Enăc).

În practicele sinodului al VI-lea ecumenic din 691 ținut în Constantinopol la pag. 808 găsim: *Ursul episcop sântet Bis. a Avritianilor*.

Se mai întâmpină acest nume de Ursu episcop *Avritianilor* și la sinodul al VII-lea ecumenic, și pe cari uni o pun în Dacia Aureliană.

Dacă ne uităm pe o hartă vedem, că mai toate episcopiile despre care vorbim precum: Durostor (Silistra) Novae (Sistov) Ratiaria (Arcer Palanca) Singidun (Belgradul), Sirmiu (Mitrovici) Mursa (Esseg) după cum am amintit mai sus, sunt așezate de a lungul Dunării de la mare până aproape de Viena, întocmai ca pichetele grănițarești de astăzi. Acastă dispozițiune a episcopiilor nu trebuie considerată ca o întâmplare, ci ca o parte integrantă dintr'un plan strategic al imperatorilor bisantini pentru apărarea imperiului. Căci pe lângă rolul cel însemnat ce l-au avut episcopi de la Dunăre în raporturile lor față de episcopi cei l'alți ai creștinătății, la stabilirea credinței, ei au avut un rol hotăritor în lupta contra barbarilor, opunându-li-se cu spada și îmblânzindu-i cu cuvântul evanghelic, expunându-și viața și averea spre apărarea unei cauze sfinte.

E cu totul instructiv ceea ce ne spun istoricii contemporani din acele vremuri despre lupta ce o susțineau creștinii cu păgânii cari stău pânditori în còstele imperiului. Voiù reproduce după retorul Prisc, care a trăit pe la 445 după Chr. două episóde :

Pe timpul când era târg între Scuți (Huni) și între Romani, Scuții atacă cu óstea pe Romani și uciseră pe mulți. Deci Romaii trimiseră deputați la Scuți ca să se plângă de cuprinderea castelului și pentru nepăzirea tractatelor. Iar Scuții răspunseră că n'aũ făcut asta cu cuget de a începe resbel, ci ca să se răsbune pentru supărările cele făcute de Romani. Căci episcopul din Margu a trecut în ținuturile lor și a prădat mormintele și visteriile cele ascunse ale regilor lor. Și că dacă Romani nu vor da pe episcop în mâinile lor dinpreună cu fugarii (cari era mulți la Romani), precum se învoiseră la încheierea tractatelor, ei se vor apuca de resbel. Romani ziceau că acestea n'ar fi adevărate, Scuții din contră le întăria, și așa nu se învoiră să judece cauza pentru care era dispută, ci se apucară de resbel. Drept aceea trecând Dunărea făcură multă pagubă cetăților, care erau lângă rîpa Dunărei, și între altele, luară Viminaciul, cetatea Mesilor din Iliric. În împrejurările acestea se afla mulți cari diceau, că se cade mai bine a da pe episcop în mâinile barbarilor, de cât a suferi ca pentru un om, tot statul Roman să se pue în pericol de resbel.

Episcopul înțelegînd că vor să-l dea, fugi la vrăjmași fără știrea tuturor celor ce ce aflau în cetate, și făgădui acelora că le va da cetatea, dacă și regii lor vor fi liberali către dînsul. Scuții făgăduiră în tot modul că-l vor recompensa dacă va împlini cele zise de dînsul. Și așa dîndu-și mâinile și întărind făgăduințele de amân-

două părțile cu jurământ, episcopul se întorse în ținuturile Romanilor cu mare mulțime de barbari în ripa cea de dincolo, iară el intră în cetate și într'o noapte dând semn, introduse pe barbari în cetate și o dete în mâinile lor.

Lăsând la o parte cercetarea faptului dacă imputațiunea adusă episcopului din Marg de către Huni e adevărată sau e numai un pretext spre a călca tractatele și a invada teritoriul roman, rămâne sigur faptul, că episcopul creștin sta în capul poporului său în contra inamicilor.

Al doilea episod și pe care ni-l dă tot Prisc este următorul: „Episcopul de pre atunci al Sirmiului, văzând că Hunii fac progrese în cucerirea cetăților romanice, și având de amic pe un Constantin, de origină roman, și care era secretarul lui Atila, îi încredințază mai multe vase de aur de la biserica sa, rugându-l, ca la cas de asclavire a sa, precum și a altor Romani, cu prețul acestor vase să-i rescumpere din sclăvire. Episcopul a murit la luarea orașului și secretarul Constantin, ducându-se la Roma, vându aceste obiecte unui argintar, cu numele Silvan, pentru o sumă de bani. Regii Hunilor, adică Atila cu fratele său Bleda, informați despre acesta, ceru de la Valentinian III, imperatorul Occidentului, ca în puterea dreptului de concistă, să li se predea Silvan, care a ascuns și a dosit un tezaur ce li se cuvinea lor, ca cuceritori ai orașului; iar la din contră ei sunt gata a declara resbel imperatorului. Valentinian n'a voit să predea pe Silvan, ca cel ce era inocent; și în urmarea refuzului de a primi în locul lui Silvan costul acestor vase, regii Hunilor au declarat resbel imperiului roman de Occident.

Afară de aceste exemple avem și altele de unde se vede influența cea mare și rolul important ce l'au avut episcopii spre întinderea creștinismului din-

colo și dincóce de Dunăre, și carī ne dau totuși numai o idee slabă de ce jerife era capabil episcopatul în acest timp de înflorire, când episcopatul era compus din flórea inteligenței creștine și care epocă ținu fără șovăire cam până în secolul al VIII-lea. Acésta ne îndreptățește a crede că aceste faruri ale ortodoxiei, așezate în lungul Dunării își vor fi întins razele și spre creștinul român rămas orfan în văile Carpaților după anul 274.

Dar nu numai episcopii ci și imperații din Constantinopol erau direct interesați a învinge și a creștina pe barbari.

Ast-fel Constantin cel mare între anii 327-330, construște un pod peste Dunăre în dreptul Gelei de azi, bate pe Sarmați în Panonia, îi alungă peste Dunăre și construște cetățile Constanțiola și Ricidua în Temișiana, iar Sicibida și Dafne în Dacia Australă (Mag. ist. I, 23-27). Amian Marcellin spune, că Constanție (fiul lui Const. cel mare) după ce triumfă contra lui Magenție trecu Dunărea și bătut pe Quazi și Sarmați luându-și titlu de Sarmatic. Asemenea spune, că Valent a venit de la răsărit în contra Goșilor, ce trecuseră Dunărea în imperiū, respinse pe Goși peste Dunăre și el însuși trecu cu armata contra barbarilor comandați de Atanaric, care se văzu constrâns să cêră pacea de la imperatore, și așa mai departe putem găsi mai multe succese ce le-aū avut imperatorii în contra barbarilor și prin care ei asigură tot de odată sórta creștinismului.

Importantă este a XI-a nuvelă a lui Justinian prin care ne arată, că administrațiunea imperiului său se întindea și în Dacia Traiană: „fiind-că acum cu ajutorul lui Dumnezeu, republica noastră s'a mărit într'atâta, în cât amêndouë rîpele Dunării sunt populate cu cetățile noastre, și atât Viminacium cât și Ricidua și Literata, care sunt de dincolo de Dunăre se află iarăși supuse stă-

pînirei noastre, am socotit de cuviință a așeza... etc.," de unde rezultă strînsa legătură între Dacia Traiană și Aureliană.

Acestea ar fi influențele indirecte ce le-a avut biserica de peste Dunăre asupra formărei și întreținerii elementului creștin la Români rămași aici după trecerea celor alți peste Dunăre sub Aurelian, care influență a fost rodnică și cu atât mai mult, -cu cât aici erau creștini avînd biserici și episcopii lor chiar din timpul colonisării.

CAP. IV.

Existența în Dacia Traiană a mai multor episcopii cu o vechime învederată.

Pentru existența creștinismului în Dacia Traiană este adevărat că nu ne putem lăuda cu mulțimea documentelor, și această lipsă provine din cauza unor împrejurări ce au îngreuiat mult cunoștințele istorice în general.

I). Până la edictul din Milan (313 d. Chr.) nu trebuie să ne așteptăm chiar la multe documente din cauză că religiunea creștină era considerată ca religie nepermisă.

II). În timpul persecuțiunei lui Dioclețian (la an. 303 d. Chr.) au fost arse toate arhivele bisericești creștine, ast-fel că și în Asia mică unde să știe că au fost învățători și martiri cu miile, în urma acestui desastru provocat de ura păgâ-gismului ne găsim în dificultate de a precisa viața și activitatea multor părinți bisericești, iar despre alții nu putem ști nimic (Histoire de l'église par Receveur).

III). După anul 274 când Aurelian își retrase armatele peste Dunăre, Dacia Traiană ne mai făcînd parte în mod oficial din imperiū și informa-

țiunile despre ea deveniră din ce în ce mai rari, de și cu bună sémă a continuat a'și desvolta și mai departe viața creștină ce o aduseseră cu ei din diferitele părți ale imperiului, de odată cu colonisarea.

IV). Dacia Traiană căzând pe rând sub diferite invasiuni, a Goților, a Quazilor, a Hunilor, Avarilor etc. etc., de și avea biserică creștină, nu i se permitea de cât în timpuri excepționale a lua parte la afacerile bisericii din imperiū.

Totuși ici și colea găsim câte-va documente, de unde se vede ne îndoios că în Dacia Traiană, provincie ce ocupă azi România, a existat creștinismul încă din cele d'întâi timpuri după Christos. Tertulian, care trăește între anii 160-240 unul dintre bărbații cei mai însemnați ai bisericii creștine, care multă vreme a ocupat înalte funcțiuni civile la Roma, în scrierea sa, *Adversus Judeos* (209 d. Chr). în timpul împăratului Sever zice: În care altul aū crezut popóarele de nu în Christos. Parthii, Mezi, Elamiștii și cei ce locuesc Mesopotamia, Armenia, Frigia, Capadocia, cei ce locuesc în Pont, Asia și Pamfilia, cei ce locuesc în Egipt și în regiunile Africei, cari sunt dincolo de Cirene, locuitori Romani și locuitori Iudei și multe ginte mărginașe ale Maurilor și acele din tóte confiniile Ispanilor și feluritele nații ale Galilor, supuse sunt într'adevăr lui Christos și a Sermaților și a *Dacilor* și a Germanilor și Scyților și a multor popoare neștiute pe care nu le putem enumera. În tóte aceste locuri numele lui Christos, care acum a venit și domnește“. Acest citat este de o importanță deosebită prin claritatea sa. Tot Tertulian ne mai spune și un alt fapt, de unde se vede că în Dacia Traiană erau creștini. Ast-fel Tertulian istorisește că în resbelul ce 'l pórtă Marcu Aureliu în contra Quazilor cari erau

atunci în Panonia, se întâmplă un fapt ciudat și anume, că atât armata romană, cât și cea a inamicilor suferea gróznic de căldură așa în cât soldații romani s'aũ rugat Providenții a le trimite plóe, care a venit îndată și cu abondanță, dar numai peste Romani, cea ce le-a ajutat a învinge pe Quazi. Romanii și Marcu Aureliũ însu-și aduce mulțumiri și jerfă lui Jupiter pentru acest fapt, dar care mulțumire, susține Tertulian, trebuia îndreptată lui Hristos, cel ce o trimisese căci și soldații cari se rugaseră erau în majoritatea lor creștini.

E lămurit dar, că pe la anul 208, o sută de ani după colonizarea Daciei de către Traian, țara noastră nu era lipsită de predica creștină.

Mai multe probe cum că în Dacia Traiană chiar după retragerea unei însemnate părți din populație a rămas totuși o parte—și această parte era creștină—să vede din practicele sinódelor. Astfel în practicele sinodului I ecumenic la pag. 183 găsim următoarea subscriere: „Alexandru al Tesalonicului pentru cei ce sunt sub sine din Macedonia I și a II-a, împreună cu Elada și cu tótă Europa, *Scitia cea l'altă* și cele ce sunt în Iliric“. Am subliniat înadins *Scitia cea l'altă* sub care nume trebuie să înțelegem o parte a României, căci aci se pune cea l'altă în opunere cu aceasta, care după cum am văzut era Dobrogea de azi.

La sinodul din Sardica (Sofia) 343 la pag. 240 a practicelelor, citim că aũ fost prezenți următorii episcopi: „din Roma, Ispania, Galii, Italia, Africanii, Sardinienii, Panonienii, Mesienii, Daci, din Noric, Dardania, Macedonia, Tracia și *cea l'altă Dacie*“ cea ce probéză că episcopii Daciei Traiane, de și izolați prin faptul că erau în afară de imperiũ, totuși aũ luat parte la afacerile religioase pe cât le-a fost cu putință.

Mai 'nainte chiar de sinodul din Sardica, cu ocasiunea marelui sinod ecumenic I-iũ vedem, și

subsemnătura lui Teofil episcopul Goților ca unul ce a luat parte la acest sinod. Sub numele de Goți, trebuie să înțelegem nu numai poporul Got ce ocupa în acest timp Dacia Traiană, dar trebuie a înțelege și cea l'altă populațiune de origină romană ce a persistat sub toate invasiunile și care era creștină. Iacă ce zice istoricul Socrat (308—448) în istoria sa bisericească cart. II, cap. 41: „În timpul mai dinainte Goții au primit credința cea din Nicea urmând lui Teofil ce era episcop Goților, fiind present la sinodul din Nicea a subscris“.

La sinodul al II-lea ecumenic ținut la 381 în Constantinopol, întâlnim în practice următorea subscriere „*Regin episcopul politiei Constanța* și care nu pôte fi de cât Constanțiola (cu sufixul diminutivului) în Dacia Traiană și întărită de Constantin cel mare (Mag. Ist. pag. 193).

Altă probă de ezistența creștinismului în Dacia Traiană mai e și faptul că prin secolul al V-lea în timpul împăratului Leon la un sinod, ce s'a ținut în Moesia, a luat parte și Marcian episcopul Abritului, care nu pôte fi alt de cât Abrudul, unul dintre centrele cele mai populate romane, Alburnus maior. Deducerea numelui acestei episcopii de Abrit de către unii autori de la Apsitium ¹⁾ ce era în Moesia de jos după Casiodor mi se pare eronată, neputându-se justifica după filologie trecerea din Apsitium în Abrit.

În ceea ce privește aserțiunea, că acel Abrit din timpul lui Leon și identificarea lui cu Alburnus maior ne conduc mai multe argumente, pe cari le vom expune mai la vale:

I. În numele de Abrit noi vedem pe acela de Abrud prin citirea lui *v* grecesc ca *u* și citirea lui *t* ca *d*, lucru ce l'întâmpinăm foarte des în traduceriile făcute din elină.

¹⁾ Istoria mitropoliei Mold. și Suc. de C. Erb.

II. Abrud el însuși trebuie să vină din cuvintele aur-ud și prin citirea lui *u* ca *v* (exemplu= Europa=de multe ori Evropa) și prin trecerea lui *v* în labiala *b*.

III. Identificarea lui Abrud cu Alburns maior roman este foarte ușor de făcut, căci de și în tabula lui Peutinger nu vedem nimic ce ne-ar îndreptăți la aceasta, totuși faptul că Romani exploatau aurul în aceste localități și puțin mai la nord de Abrud, se dovedește cu prisosință prin o mulțime de obiecte găsite acolo și cari se întrebuintau de băiași a scôte aurul; precum și prin o mulțime de inscripțiuni ce s'aũ găsită colo. Tablele cerate ce s'aũ găsit la Roșia puțin mai sus de Abrud, nu mai lasă nici o îndoială asupra celor ce susținem. Faptul că în apropiere de Abrud se găsește Zlagna ce în slavonește înseamnă aurifera (Zlato=aur) ne întărește și mai mult aserțiunile noastre. Unii autori identifică Abrudul cu auraria maior și Zlatna cu auraria minor. Dacă mergem și mai departe cu cercetările constatăm că acei ce erau însărcinați cu căutarea aurului aũ fost, creștini. Exploatarea minelor reclamând o muncă mare după părerea scriitorilor anticității, precum Pliniu (hist. nat.) Diodorus (cart. 3, 12-14) Strabo (cart. 3, 91-98) Tacit etc., etc., se săvârșea de mâinile sclavilor și ale acelor acușați pentru crimă de stat, cari după cum se știe erau creștini. Suetoniu ne dă chiar o descriere amănunțită a acestor exploatațiunii, spunând cum acești criminali de stat (creștini) condamnați la muncă silnică pe viață, fiind puși sub paza unui despărțământ de oștire, trebuiau să lucreze la scoterea metalelor, având aceeași vină ca omoritori, pe care noi îi trimitem la ocnă. Existența acestor fel de condamnați e constatată în Egipt, Cilicia, Palestina, Panonia etc., etc., și trebuie să deducem că aũ fost și în minele de lângă Abrud.

Aceste nenorocite ființe erau silite să-și consume viața în întunericul minelor de sub pământ spre a îmbogăți pe lacomiștrângători de aur. Diodor ne spune, că muncitorii în aceste mine câștigă pe seama stăpânilor lor bogății necrezut de mari, ei însă trebuie să-și târască ziua și noaptea corpurile prin găurile de sub pământ și mulți dintre ei mor de muncă prea mare, căci odihnă și recreare pentru ei nu există și neconținut 'i isbesc loviturile supraveghetorilor și 'i silesc să reia din nou munca, și ast-fel își sting viața în mizerie; cu toate acestea se găsesc unii dintre ei cari cu corpul și sufletul sunt așa de tari în cât duc mult timp atarî mizerii.

E cu totul instructiv studiul asupra tablelor cerate găsite la Abrud, căci din studiul lor putem găsi multe probe despre existența creștinismului. De și studiul asupra lor nu este încă complet, de și nu știm ce probe noi în privința creștinismului ne mai rezervă pământul, găsim chiar de acum ore-cari documente, din cari dacă nu rezultă cu evidență existența creștinismului, sunt însă documente asupra cărora ne putem pune întrebare. Ast-fel găsim că în anul 161 d. Chr. din ordin superior să desființeze un colegiu funerar cu patronul Iovi Cerneni. Mai găsim că în ajunul sărbătorii de I Maiu, un colegiu ore-care (al cărui nume lipsește) se strânge la o petrecere și aduce o mulțime de lucruri între care și tămâie de prima calitate vin și pâne iarăși de prima calitate, etc.

Lăsând la o parte alte cestiuni din tablele cerate asupra cărora am putea ridica discuțiune, mă mărginesc a cerceta aceste două anunțate.

Mai nainte de toate însă trebuie să ne punem întrebarea, ce este colegiu și ce înțelegeau Romanii prin colegiu și mai ales ce era și ce atribuțiuni avea colegiul funerar?

Se întâmpla de multe ori ca membrii ai uneia și aceleiași națiuni, sau din națiuni diferite, dar cu aceeași meserie, să se întrunească după niște reguli știute și permise de lege într'un fel de societate ce lua numele de colegiū, precum colegiul Galatilor, Aurarilor, etc. etc. Formarea de colegiū, nu era permisă așa ori-cum, ci numai după mari greutatea se putea obține voie a se forma, după cum constată diferite epistole ce guvernatorii provinciilor trimit imperatorului în scop de a dobândi dreptul de înființare al colegiului. Imperatorii știind dorințele și pornirile ce se pot naște în colegiū în cele mai multe cazuri periculoase statului, răspundeau adesea într'un mod negativ.

De ordinar colegiul cel mai lesne permis era colegiul funerar. „Acest drept (de a înființa colegiul funerar), zice tabula Lanuvii, este acordat acelor care voesc să formeze colegii funerarii, sub condițiunea ca ei să nu se adune decât o dată pe lună pentru a plăti contribuțiunea necesară îngropării morților.“

Membrii cari compuneau colegiul funerar erau în parte ómenii săraci, din sclavi și din liberi din care cauză pare să fi fost și mai puțin de temut.

După cât se știe colegiul funerar era un asil pentru creștinii din primele timpuri, putând mai lesne a se ascunde sub pavăza acestui colegiū de ochiul scrutător și pismaș al păgânului persecutător.

Serbarea patronului colegiului, îngroparea membrilor asociației, adunările obligatorii pentru colegiū pe fie-care lună, erau atâtea ocaziuni când creștinii puteau să aducă jertfă Dumnezeului lor. Săpăturile facute în catacombele (columbaria) de la Roma constată, că colegiul funerar era în realitate un colegiū creștin. Numele colegiului cum

este acela din Abrud de Iovi Cerneni, e numai un titlu oficial spre a putea obține permisiunea de înființare a colegiului. De aceea ne surprinde faptul disolvării acestui colegiū. Iacă decretul de disolvare după cum urmează: „Artemidorus, fiul lui Apolonius, magistru (președinte) al colegiului lui Jupiter Cernenus și Valerius, fiul lui Nico și Offas, fiul lui Menofil, questori ai aceluiași colegiū se dovedește în public prin acest act depus că, din colegiul mai sus scris, care era format din 54 de ómenī, dintre cari n'au rămas mai mulți la Alburnus de cât vr'o 17 ; că Julius fiul lui Julius, commagistrul său (președinte împreună cu el), din ziua alegerii sale nu a venit la Alburnus, nici nu s'a prezentat la colegiū, și că el (Artemidorus) și-a dat socotélă aceloră cari erau prezenți și că le-a înapoiat banii ce a avut la el și ce a cheltuit pentru înmormântarea colegilor, și că și-a reluat cautiunea ce se ceruse de la el pentru îndeplinirea înmormântărilor și nu mai este nici un mormânt, căci nimeni nu a voit de mult timp să se întrunească în zilele hotărâte de lege săū să plătescă cotisările și darurile cerute. Acesta este arătat publicului printr'acest act, pentru că, dacă cineva (dintre membri), ar fi murit, să nu creză că colegiul există încă și că are dreptul să cêră pentru înmormântare.

„Făcut la Alburnul cel mare, în ziua de 5 a Idelor lui Februarie, împăratul L. Aurelius Verus III și Quandratus fiind consuli“ (anul 161 d. Chr. Febr. 9) (T. C. I. Pop. T.).

Din acest decret de disolvare vedem: I, că lipsește senatul consult în virtutea căruia s'ar fi putut înființa colegiul și care era condițiunea esențială spre a putea exista. Iată ce zice jurisconsultul Marcian în această privință : „Nu e oprit de a se întruni pentru motiv religios cu condițiunea de a se respecta senatul consult, care in-

terzice asociațiunile ilegale.“ II, observăm că motivul de disolvare e neîngrijirea membrilor de afacerile colegiului și retragerea a unui mare număr de membri din colegiū în cât nu rămăsese de cât 17. Acest motiv e posibil a nu fi cel adevărat, și atunci când un lucru nu 'ți place e lesne de găsit motive. Disolvarea colegiului Iovi Cerneni într'un mod involuntar m-a adus aminte disolvarea consiliilor noastre comunule, cari nu plac guvernului după vremuri, și cari să fac saū pentru că membri nu vin la consiliū, saū că n'aū terminat șoselele etc., etc. Cu toate acestea ne e permis a ne întreba: pentru ce colegiul s'a desființat și mai ales pentru ce la înființare nu și-a cerut senatul consult. Toate acestea nu cum-va, pentru că colegiul era compus din creștin ?

Al doilea fapt asupra căruia ne vom opri este analiza ce vom face tablei cerate găsită tot la Abrud în anul 1855. Ea ne face cunoscut cheltuețile făcute cu ospetul în séra spre întâi Maiū. Iată aceea tablă cerată în traducere românescă :

5 miei	18 denari
1 purcel	5 denari
<i>pâne alba.</i>	2 denari
<i>tămâie de prima cal. 1 sextar</i>	3 denari
<i>vin bun trei hemine</i>	2 denari
vin de rând trei congii . . .	97 denari
verdețuri	1 „ ¹ / ₂ unce
bacșiș, oțet, sare, etc	X

Din cauza defectiunei în care se găsește tabla cerată, nu știm mai mult de cât că ospetul s'a dat în ajunul lui 1 Maiū, și rămâne neștiut atât anul când s'a ținut, cât și în onórea cui s'a ținut. Insa un lucru ne isbește de la prima vedere, că la acest ospet pe lângă pâine albă s'a adus tămâie și vin de două calități, cestiune ce rămîne sub *póte*, de óre-ce tab'a spre sfârșit e defectuósă. Dacă examinăm mai de aproape cestiunea vedem, că cu acéstă o-

casiune s'a cumpărat vin bun mai puțin de un litru (o l. 822 gr.) pe preț de un leu și 40 b., considerând denarul de 60 b.; s'a cumpărat încă aproape 53 de litri (52 l. 581 gr.) vin ordinar pe preț de 97 lei noi; s'a mai cumpărat și pâine albă de vre-un leu și bani 20 și poate pâine neagră de mai mult. Dacă e ast-fel, ne punem întrebare, pentru ce tămâie (de și nu e o probă prin excelență în favoarea creștinismului), de ce vin și pâine de două feluri, și de ce prima calitate așa puțin și așa de scump? N'ar fi posibil ca acest ospet să fie una din agapele creștine? N'ar fi posibil ca pâinea și vinul de prima calitate să fi fost tocmai elementele trebuincioase la săvârșirea eucharistiei? ¹⁾

Acea ce reese din cele ce am spus e faptul, că prin secolul V-lea exista o episcopie creștină la Abrud și ceva mai mult, studiul tablelor cerate înlesnește cestiunea creștinismului la noi sau în Dacia Traiană și ne îndrumază pe o cale nouă de cercetări.

Afară de episcopia Constanții și Abrudului, mai dăm peste o altă episcopie numită a Avarilor, căci la sinodul ecumenic al VI-lea ce se ținu în Trula

¹⁾. Acei ce se creștinau în timpurile primitive erau sau dintre cei născuți Iudei sau păgâni, și venind în creștinism nu se puteau desbrăca cu totul de personalitatea lor trecută cu tot aparatul de obiceiuri și credințe, căutând a introduce și în noua credință ceva din vechiul lor organism. Ast-fel ne fu dat a vedea sărbătorii iudaice și păgâne admise în creștinism, cu o altă semnificație bine înțeleasă.

Una dintre sărbătorile păgâne ce au căutat a se introduce în creștinism a fost cea de 1 Maiu. Creștinismul abia în timpurile moderne a reușit a o scote din biserică (Vezi prefața la Mineiu pe luna Maiu).

E probabil că pâinea și vinul de prima calitate se va fi întrebuințat de preot la celebrarea tainei eucharistice, și care taină în timpurile primitive se celebra și sera și de multe ori împreună cu agapele (Ist. bis. Nițulescu).

(Constantinopol) la anul 691 luă parte și episcopul Avarilor intitulat: „*Ursul, episcopul sântei biserici a Avaritianilor.*”

La sinodul al VII ce s'a ținut în Nicea la anul 783 întâlnim din nou un alt episcop al Avarilor, având subscrierea următoare: *Ursul nedemnul episcop s-tei biserici a Avritianilor cele hotărâte acum subscriu*“.

De unde se vede, că Avarii mai multe secole și-au avut biserica lor deosebită. Dar mai nainte de a face orî-ce afirmare, să vedem cine au fost Avarii, unde au locuit și ce trebuie să înțelegem sub numele de episcop al Avarilor.

Avarii erau un popor de aceeași origină cu Hunii semănându-le în totul la moravuri. Ei ocupară Dacia Traiană la 555 d. Chr. și o ținură vre-o 250 de ani până la 797 d. Chr., când împăratul Carol cel mare îi bate și îi respinge iarăși în pustiiurile Asiei. Geograful Ravenat care trai la începutul secolului VII-lea, contemporan dar cu Avarii, ne spune că Avarii ocupau în timpul său pământul între Tisa, Dunăre și T.-Severin, căci el numește Dacia Traiană-Moesia inferioară și țară de dincolo de Dunăre, pentru el, pe care mai nainte a ocupat-o Gepizii, iar acum Avarii. Faptul că el vorbește chiar de această parte a Daciei în zisele de mai sus, să constate prin așezarea de către el în Moesia inferioară a o mulțime de localități și râuri ce se află în aceste locuri până mai sus de Porolisum „Item ad aliam partem sunt civitates in ipsas Datias, id est Tierna, Tibiscum, Caput Gubali (caput Bubali) Bersovia, Arcidaba per quas Dacorum patrias transeunt plurima flumina inter cetera quae dicuntur Tisia, Tibisia, Marisia, Arine, Gilpit, Gresia.“

După unii autori toate aceste localități sunt pe pământul Daciei Traiane. Domnul Onciú identifică

chiar Gresia cu Crișul; Arine și Gilpit, cu cele două ramuri numite cel negru și cel alb. Iar cea ce privește Tierna, Tibiscum, Caput Bubali, Marisia etc. nici nu s'a pus în discuțiune vre-o dată că ar fi în afară de Dacia Traiană.

Rămâne dar a lămuri și a treia cestiune ce trebuie să înțelegem sub numele de episcop al Avarilor.

De și nu putem nega că poporul Avar să fi avut episcopul său, totu-și sub numele de episcop al Avarilor trebuie să înțelegem al poporului roman creștin ce persista aci și sub domnia Avarilor, luându-și titlul după numele stăpânitorilor provinciei după cum s'a observat și în alte timpuri și la alte popore.

Alăturând acum mărturisirea foarte importantă a lui Tertulian cu documentele ce le găsim în practicele sinódelor unde ni se vorbește de episcopia celei alte Scythii, celei alte Dacii și a Goșii, care după cum am văzut sunt pe pământul Daciei Traiane, și dacă pe lângă aceasta mai alăturăm și faptul foarte precis al existenței a trei episcopii: a Constantinii, a Abrudului și a Avarilor, ne convingem că în toate timpurile de la colonizare până în secolul al IX-lea cel puțin Românii persistenți în Dacia Traiană au avut creștinismul și episcopia lor. Din secolul al IX-lea nu se mai pune în îndoială creștinarea Românilor, fie că Românii s'au creștinat odată cu popoarele slave, după cum susțin unii, fie că ei s'ar fi creștinat de către Bulgari, după cum susține Golubinski; fie că s'ar fi creștinat de către alte popore după cum susțin alții și care toate sunt scornituri tendențioase, ce cad în fața documentelor istorice ce le-am adus înainte. Căci ce nevoie era să luăm creștinismul de la alte popore și de la predicatori târziu când noi îl aveam? Și de ore-ce popoarele

barbare: Goți, Huni, Avari, Longobarzi vin și se creștinéză în imperiul Roman, și cum s'ar fi putut ca Românii singuri să fi așteptat pe Slavi a-i creștina?

În urma celor zise ar fi fost suficient a conchide la afirmațiunea existenței creștinismului la Români, totuși materialul acestei cestiuni nu este epuizat și ni se deschide o vastă cale de cercetări în tradițiunea bisericească despre martirul mai multor sfinți, în cercetările și săpăturile arheologice făcute asupra mormintelor din Dacia Traiană.

CAP. V.

*Probe despre existența creștinismului la Români prin
faptul existenței mai multor martiri în Dacia.*

Tradițiunea bisericească despre martiriul sfinților în modul cum a fost ea scrisă și păstrată, de și nu presintă un izvor sigur istoric, totuși dacă reușim prin alte cercetări științifice a desprinde adevărul istoric, de haina misticismului și a individualității scriitorului, ea rămâne un document și un material de o mare însemnătate pentru istorie.

Dacă începem într'o ordine cronologică întâlnim pe martirul Eustațiu Plachida, Teopista soția sa, împreună cu fiii lor Agapiu și Teopist.

Eustațiu era unul dintre cei mai buni militari romani, și între anii 79-81 sub Tit îl vedem luând parte activă în Palestina, iar între anii 98-117, în timpul lui Traian, luând o parte tot așa de însemnată în Dacia și Germania, și terminându-și viața ca martir în timpul lui Eliu Adrian (117.

138). Eustațiu ca general (dux) trebuie să se fi bucurat de o mare autoritate nu numai în cele militare, dar și în cele civile, de ôre-ce abia în secolul al III-lea se desparte puterea civilă de cea militară sub denumirea de praesus provinciae și dux provinciae *).

Un alt martir este Mercuriū, care a trăit pe timpul lui Deciū și a lui Valerian și a suferit martiriul pe la 255. După tradiție Mercuriū servi ca ofițer superior în una din legiunile așezate în Dacia Traiană și care purta numele de Martese (Martense) al lui Marte. Regret numai, că după toate cercetările, nu am putut da de nici o legiune saū cohortă măcar, numită a lui Marte și care să fi staționat în Dacia. E posibil însă ca el să fi luat parte în altă legiune căreia pentru că Marte e zeul războiului, să-i fi atribuit cu înlesnire titlul de legiune războinică saū a lui Marte=Martese (Martense). Mercuriū era fiul unui ôre-care Gordian și pentru meritele sale civile și militare fu ridicat la gradul de general. Dar fiind creștin precum fusese și tatăl său și muma sa și aflându-se acesta de către Deciū a fost supus muncilor, de și era comandant suprem al armatei și trimis în contra barbarilor de nord și răsărit. Mercurie persistând în credința sa până în sfârșit fu trimis în Cesarea Capadociei și i se tăie capul.

Amintirea sfântului Mercurie se serbeză în ziua de 25 Noembrie și viața sa este scrisă pe larg de către Metafrast.

Un alt martir este Nichita zis și Romanul. Metafrast arată, că acest martir este de neamul Goților ce se aflău dincolo de Dunăre (pentru el, iar pentru noi de dincóce) și a trăit pe timpul marelui Constantin.

*) . Tocilescu, curs.

Tot despre sfântul Nichita spune și Nicodim scriitorul, la pagina 100 v. 2 că, „acesta a eșit din strălucitul neam al Goților ce se află dincolo de fluviul Dunărea“. Iar Maxim episcop Citirilor la pag. 26 zice: „acesta a fost în timpul împărăției marelui Constantin, născut și crescut în țara barbarilor ce se numesc Goți, dincolo de Dunăre. Toți acești autori fiind din Orient, prin cuvintele „de dincolo de Dunăre,, trebuie să înțelegem „de dincóce“. Nichita a perit în persecuțiunea lui Atanaric, regele Goților contra creștinilor, fiind supărat din cauza înfrângerii ce o suferise de la Fritigen un alt duce al Goților și care fusese ajutat de Constantin cel Mare. Sfântul Nichita, omul plin de piositate și religiositate, susținătorul puternic al credinței creștine în Dacia Traiană, peri în această persecuțiune prin foc împreună cu mai mulți coreligionari și discipoli ai lui. Viața sa a fost scrisă de Metafrast.

Relativ de activitatea religioasă a martirului Nichita, iată ce ni se păstrează de către episcopul de Nolanda (Nola) într'o poemă safică ¹⁾.

*Te patrem dicit tota plaga Boreae
Ad tuos fatus Scythia mitigatur,
E sui discors fera te magistro*

Pectora ponit.

*Et Getae curunt, et uterque Dacus,
Qui colit terae medio, vel ille
Divitis multo bove pelleatus*

Accola ripae.

*Orbis in multa regione per te,
Barbari discut resonare Christum,
Corde Romano, placidamque casti*

Vivere pacem.

¹⁾. Istoria Mitropoliei Mold. și Sucevei de d. C. Erbi-
ceanu. Ist. bis. Rom. de Petru Maior.

Iată pe românește cuprinsul acestei poeme :

*„Pre tine tot nordul părinte te numește
De ale tale graiuri Scitul pătruns s'umilește,
Și aprigu'și dămole pe cel de fiară pept
La adevăr, ce 'nvață-l cuvântul tău cel drept.*

*La tine Getul vine, Dacul din amândouă,
Și cea Mediterană și cea Râpósă nouă,
Agricolul ei ce' ce-î avut de vaci și boi,
Cel născut în pielea lânósei sale oi.*

*In țara în care Musa n'a împletit cunună
Prin rostul tău învață cei varvari să resune
A lui Christos sunt nume, cu inimă romană,
Virtuos să viețuiască în pace hristiană.*

(George Șeulescu)

Publicată în arhiva Albini în 1847 Iași.

Din această poemă se vede că el, a predicat în amândouă Daciile (et uterquae Dacus) și să crede că ar fi înființat și o episcopie română la Milcov.

Afară de acești martiri sunt și alții dintre cari nu amintesc de cât de sfântul Sava Stratilat și sfântul Sava Gotul.

Despre sfântul Sava Stratilat să știe că era unul dintre creștinii din Dacia Traiană, care la anul 274, când Aurelian dete ordin, ca tot poporul să treacă în Moesia, acest sfânt nu se supuse declarându-se de creștin și suferind mai bucuros jugul unui Got de cât să primescă ospitalitatea unui păgân. Acest sfânt nu trebuie confundat cu Sava Gotul ce a suferit martirul mai târziu.

Cel d'al doilea, Sava Gotul, al cărui martir e de o importanță netăgăduită, și de ôre-ce mai mulți autori vorbind de scrisórea bisericeii Gotice către cea din Capadocia relativ de acest sînt voesc a afla într'ênsa că ar exista încă de pe atunci ôre-

cari probe, cari în adevăr ar fi importante, — despre existența unui stat român, ceea ce se poate pune în îndoială, dar cari sunt probe ne îndoioase despre existența creștinismului la Dunăre, nu-l putem trece cu vederea. Iacă în resumat viața și martirul sîntului Sava după acest act :

„Sântul Martir Sava era de neam Got și trăia în Goția ; încă din copilăria sa era plin de simțul religios și primise creștinismul din familie. Cu cât creștea cu atît mai mult se desvolta zelul și iubirea sa către religia cea nouă a lui Iisus Christos. Ca caracter era blând, pacinic, darnic și trăia în cea mai mare simplitate. Când șefii Goșilor au declarat ântéia persecuțiune asupra creștinilor, atunci unii dintre păgâni de prin locul de unde trăia Sava, căutaū a impune creștinilor Goți să mănânce din cărnurile sacrificate idolilor și sfântul Sava ne voind, a fost dus înaintea șefilor, cari vîzîndu-l sîrac 'i-au dat drumul. Mai târziu el voi să mîergă a serba paștele cu preotul Sansala. Pe drum însă i s'a arătat un om înalt, bine făcut, care-i spuse că preotul Sansala nu este acasă și că s'a dus în teritoriul *Românilor*. Și în cele din urmă după multe peripeții, acest document ne istorisește, că sfîntul Sava a fost dus la rîul Muzeum și legat de un lemn, a fost înecat“.

Unii dintre autorii voesc a găsi și un teritoriū român și un rîu român numit Buzeu.

Despre un teritoriū român cu numele acesta chiar,—de român,—nu pôte fi vorba pînă în timpurile nôstre, căci pentru prima óră cînd noi deschidem ochii vedem că ni se zice Vlachi ; astfel imperiul Româno Bulgar (I-ul și al II-lea) se numește : „Bulgarorum et Vlahorum“ ; iar de aci înainte orî Mauro-Vlachia, orî Moldo-Vlachia sau în limba turcească Bogdania.

Cantemir învățatul nostru cronicar, basându se pe o mărturie a lui Ovidiū, care spune că aici în Dacia ar fi fost trimis cu ôste un ôre-care general Flachus, crede că numirea acestei țeri „de Vlachia“ ar veni de la numele generalului Flachus. Acéstă eroare a trecut și la alți scriitori precum: Enea Silviū, ce susține aceeași eróre. Bonfiniū zice: Valachiū se trag din legiunile și coloniile romane, și socotim a se numi Valachi de la ἀπὸ τοῦ βάλλειν καὶ τῆς ἀκ'ίδος, fiind că sunt buni săgetători. Unii aū socotit că Valachia ar veni de la Valeria fiica lui Deoclețian, care se zice că s'ar fi măritat după un principe al Valachilor. Alții socotesc că s'a dat de Slovaci de la numele Vlad (domnitor) Vladī, Vlazi, Vlassi, Vlachī. Ceea ce e de însemnat însă este I, că Germanii și Slovaciū în genere numesc pe Italieni și Români-Vlachī; al II-lea, că nici Italienii, nici Româniū nu se numesc ei înșiși Vlachī. Reiese dar, că nu póte fi vorba despre un teritoriū român cu acest nume în timpuri așa de depărtate; iar în ceea ce privește Muzeum, luat ca rîul Buzău nu este imposibil foneticește, de ôre-ce *m* s'a transformat cu înlesnire în *B* iar *m* de la sfârșit dispăre ex. templum românește templu etc.

CAP. VI.

Studiul și săpăturile archiologice ce s'aū făcut asupra mormintelor [tumulum].

Am zis, că în studiul nostru nu sunt indifereente săpăturile și cercetările archiologice asupra mormintelor din provinciile Daciei.

Obiceiul d'a se înălța movile pe morminte a fost un obiceiū practicat mai de tóte popórele anticităței. Asemenea a fost un obiceiū al anticităței

și arderea cadavrelor. Cenușa însă nu tot-d'auna să puna d'a dreptul în pământ, ci câte o-dată se acoperea cu petre ; câte o-dată se așeza pe un pat de piatră, și alte ori în câte o cutie de piatră, ori într'o odaie de piatră și într'o movilă.

Din săpăturile făcute în Dacia nu se poate constata cu siguranță existența unor astfel de tumuluri dintr'o epocă preromană, căci obiectele ce le însoțesc, precum ciocane de piatră, obiecte de bronz, vase, custuri etc. etc. ce însoțesc mai în totdeauna un mormânt, de și sunt singurele mijloace prin care putem până la un punct fixa epoca aceluși mormânt, nu sunt indicii sigure, de orice alături de obiecte ce ne arată o epocă de piatră sunt obiecte ce ne arată o epocă de bronz sau de fier. Avem însă în schimb siguranța, judecând după obiectele găsite în morminte că o mare parte din ele sunt posterioare venirii Romanilor.

Lăsând la o parte multe din cercetări făcute asupra unor astfel de tumuluri, voi aminti numai câte-va. Iată ce (dice¹⁾) d. D. Sturza asupra explorației a două movile făcute de domnia sa în satul Gustavăț, județul Romanați : „La una din movile pereții laterali ai locului unde s'a pus mortul erau arși. În lăuntru o lampă grosolană, hârburi, cărbuni de lemn, curmale și nucă carbonisate, obiecte stricate de fier și bronz, oase arse ; la extremități rămășiță de lemn putred. La patru puncturi loc ars de pământ, cărbuni, hârburi, lemne groase ne arse, putrede, rămășițe arse de haine de lână.“ Dacă este să judecăm după lampa grosolană și după obiectele de fier puse lângă oasele arse trebuie să conchidem că ele sunt dintr'o epocă post. romană.

Cercetările făcute la Caskolz²⁾ cercul Sibi-

¹⁾ Analele Acad. Secția II,

²⁾ Sacken.

ului unde sunt 400—600 movile mortuare, constată că în fie-care movilă se află vatra unde s'a ars cadavrul, la unele fiind cenușa depusă pe pământ, la altele strînsă într'o urnă acoperită, și că pe lângă alte obiecte, s'a mai găsit alte fragmente de sticlă, bucăți de ceră sigilată, brățări, inele, săgeți de fier și trei monete de bronz, din care una a Corcirei, una a lui Traian (98—117 și alta a lui Antonin Piul (138—161), care probază că a fost în us încă mult timp după cu-cerire, arderea cadavrelor.

Aceea ce însă merită să atragă atențiunea noastră sunt mormintele cu cadavre ne arse.

Ast-fel Cesar Boliac¹⁾ ne spune, că explorând o movilă a dat peste un pat de cărămiți mari compus din șese rînduri peste cari se află întins cadavrul.

De asemenea d. D. Sturza după explorația ce a făcut'o într'un tumul la Rusănești, județul Romanaii dice: „acest tumul se înălța de la 4 până la 5 metri de-asupra scórței pămîntului; pe scórța lui d'a dreptul era scheletul cu capul întors spre apus. Sub schelet se cunoștea după colorrea pămîntului că țărîna nu fusese scormonită; ea conținea mai multe urme albe de calcariu“ (locul citat).

Săpăturile ce s'aũ făcut anul acesta de către d. Tocilescu în Dobrogea, lângă Constanța sunt iarăși foarte instructive, căci ele arată existența unei epoce creștine înainte de proclamarea religiei creștine ca religie de stat. Ast-fel se găsesc cadavre din timpul lui Adrian, Dioclețian, etc. după cum se constată după diferitele obiecte găsite în morminte. E important că pe lângă diferitele monede ce precisază pînă la un punct e-

¹⁾ Cesar Boliac. Trompeta Carpaților Num. 846.

poca înmormântării s'a găsit și alte obiecte cum: talere, lămpioane, având pe ele semnul crucei. Multe dintre cadavrele din cimitirul de care e vorba au fost nearse, așezate întins pe pământ și cu capul la apus și fața la răsărit. De ôre-ce explorațiunea acestor morminte e abia începută, sperăm că cu timpul ne va da dovezi și mai numeroase.

Domnul Butculescu, care acum câțiva ani, fiind trimis de ministrul G. Chitzu, a făcut numeroase săpături într'un cimitir roman din Turnu-Severin, a bine-voit a-mi da câte-va notițe asupra acestor săpături. „Lucrarea de și nu s'a putut face într'un mod regulat, ȃice D-sa, din cauza lipsei de bani și timp, totuși s'a constatat că mai multe cadavre erau așadate întins, cu capul spre apus, iar la unele din [cadavre s'a observat a fi cu mâinele pe piept în forma crucei“.

Nu ar fi fără interes, pentru istoricii noștri bisericești, studiul arhiologic și asupra unui alt mod de îngropare și care s'a descoperit prin săpăturile din Dacia. Acest mod de îngropăciune este așezarea cadavrului nu întins, ci ședând și cu fața la răsărit: „Iată ce pot constata din două movile ce am spintecat în patru cu mai multă îngrijire: cadavrul a fost așezat ședând și cu fața la răsărit. Unul din două mi s'a părut a fi așezat în genunchi, tot cu fața la răsărit, însă nu pot afirma acésta, pentru că îndată ce aceste putrede oseminte dau de aer se fărâmă, și încă n'am putut ocoli localitatea cu tôte precauțiunile neștiind esact în care parte a movilei, de și tot-deuna spre centru, a fost așezat cadavrul. Ceea ce este sigur e că cadavrul n'a fost lungit ci ședând, pentru că șirul spinării în amândouă osemintele ce am găsit acum erau perpendicular așezate în pământ și țesta d'asupra ôselor și fluerele

picioarelor orizontal, care indică că cadavrul n'a fost în picioare" (Cesar Boliac N. 339, Trompetă Carpaților).

Reamintesc ceea ce am spus, că cercetarea arhiologică și științifică a tumurilor ce se găsesc în Dacia, ne vor ușura și mai mult cestiunea creștinismului la Români.

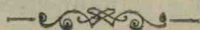
De multe ori se poate întâmpla să găsim pe lângă aceste morminte și monumente scrise ce ne-ar ajuta mai curând și mai sigur în scopul cercetărilor noastre. Ast-fel nu de mult s'a descoperit la Turnu-Severin un pedestal cu inscripțiunea XPHETE XAIPE și care este din timpurile cele mai vechi (Euseb. Pop).

Îngroparea cadavrelor, fiind mortul întins, este după cea mai mare parte din scriitori, dintr'o epocă post romană ce avea în us arderea; îngroparea morților și cu fața spre răsărit sunt proba unei epoce creștine; așezarea mâinilor pe piept și însoțirea cadavrului de obiecte cu semnul crucii sunt probe archi-convingătoare despre existența unei înfloriri a creștinismului. Așezarea mortului cu fața spre răsărit e un obicei creștin vechi în biserică, și pare a se înălța până în secolul I după Christ, de când au intrat în obiceiul bisericii mai multe practice conforme cu idealurile credinței creștine; ast-fel e facerea semnului crucei, bine-cuvîntarea apei botezului și a untului de lemn etc. etc. Sântul Vasile cel Mare în canonul 101 întreabă: „Cine ne-a învățat a ne însemna cu semnul crucii sau a ne întorce către răsărit la rugăciune? Cine din sfinți ne-au lăsat nouă în scris sântirea apei și a vinului Eucharistiei? Oare nu din nepublicata și negrăita tradiție o am învățat, pe care părinții noștri o au păzit într'o necercetată tăcere“.

Sfântul Vasile fiind unul dintre cei d'întâiu părinți bisericești, și el singur spunând că aceste o-

biceiri le-a moștenit de la părinți, ne face a crede că ele erau de mult în usul creștinesc. Lăsând la o parte discuțiunea asupra celor alte obiceiuri, vom aminti, că atât întorcerea creștinilor cu fața la răsărit în timpul rugăciunilor, cât și îngroparea morților cu fața la răsărit, pare ași avea origina într'o credință foarte veche și în general răspândită între creștini, după care Iisus Christos venind într'un timp când întunericul corupțiunii și decadenței se întinse peste toate popoarele fu considerat ca sora dreptății, ca răsăritul cel de sus. Ast-fel biserica și astăzi cântă la serviciul divin : „Nașterea ta Christóse, Dumnezeu! nostru, răsărit-ai lumii lumina cunoștinței, că întru densa, cei ce sluja stelelor, de la stea s'au învățat să se închine ție „sora dreptății“ și să te cunoască pe tine „răsăritul cel de sus“ (Trop.) A contribuit și cuvintele psalmistului „mai înainte de lucifăr te-am născut“ precum și faptul, că Iisus Christos născându se, crescând și murind în Iudea pentru fie-care creștin și care în majoritatea lor erau în apus de Iudea era o amintire piósă a se întorce către locurile acelea ce aminteau pe rescumpărătorul și bine-făcătorul lor. În ceea ce privește îngroparea cadavrelor stând cu fața la răsărit, n'ar putea fi óre descoperirea mormintelor unor episcopi creștini, obicei ce se practică astăzi la noi?

Explorațiunea mormintelor, nu ar trebui să înceteze cu aceste câte-vasă pături făcute, căci ele sunt de o importanță tot așa de mare, ca și epigrafiile, care are scris pe densa intențiunea, dorința și voința celui ce a ridicat'o ; care ne conduce spre surprinderea secretului ce adese ori se află întrun mormânt ; ne descopere obiceiurile unui secol, ale unei țări, ale unui popor etc.

PARTEA III-a

CAP. I

Coloniile în Dacia au venit ele numai din Italia saă și din cele lalte părți ale imperiului ?

Dacă întorcem o privire asupra celor spuse vedem, că atât la Romanii din Dacia Traiană, cât și în cea Aureliană a existat creștinismul din cele dintâi timpuri. Cu toate acestea, un lucru a ramas ne lămurit, cine le-au predicat creștinismul și când ? Căci în adevăr, un secol după colonizare, noi îi găsim deja creștini, însă nu vedem în nici o parte ca ei să fi avut niște apostoli speciali. Spre deslegarea acestei cestiuni s'a născut o vie discuțiune între scriitori. Ast-fel Macarie ignorând texturile lui Tertulian și ne fiind în curent cu cercetările epigrafice moderne, ce vrënd ne vrënd te duc la altă conclusiune, susține că noi ne-am creștinat de Goți. Alții precum este Miklosich, Rösler, Sulzer, Golubinski etc. vrășmași persistenții elementului român în Dacia Traiană, susțin că noi ne-am creștinat peste Dunăre prin contactul cu Slavi și de către predicatorii acestora Metodiū și Ciril. Mulți, chiar mai în aprópe de viața română de cât cei alți, precum Ciach, Lambrior, Gachster etc.,

plecând de la mulțimea slavonismelor ce pretind a se găsi în limba bisericeii române, sunt de aceeași părere cu scriitorii numiți. Alții în fine au îmbrățișat cu putere părerea că la Români au predicat creșt. apostolul Andrei.

În ceea ce mă privește, sunt de părere că creștinismul a fost adus prin coloniști. Spre a înțelege însă acest lucru trebuie să facem un studiu amănunțit asupra colonisării în Dacia, care este nu numai de cea mai mare importanță pentru studiul istoric, dar de o importanță decisivă spre deslegarea cestiunei creștinismului la Români.

Mult timp, și istoricii noștri cei di'ntâi susțineau cu totă convingerea, că coloniile în Dacia au fost aduse din Italia și nici mai mult nici mai puțin, că poate chiar din Roma. Aceste tendințe erau justificate parte prin insuficiența documentelor istorice și ignoranța monumentelor epigrafice, iar parte prin o reacțiune naturală în contra tendințelor slaviste ce se manifesta în orice scriitori din acele vremuri și a căror consecințe naturale ar fi fost, după ei, perderea naționalității noastre și contopirea în lumea Slavă.

Am zis că la primii noștri scriitori era o reacțiune naturală susținând că noi suntem aduși din Italia, căutând prin acesta să dovedească cât mai mult deosebirea de rasă între noi și Slavi.

Astăzi însă, când conștiința națională este așa de dezvoltată, când ne-am convins cu toții că nu-i destul existența unui număr însemnat de cuvinte slavone în limba noastră spre a fi considerați Slavoni și că cestiunea limbistică depinde mai mult de frecvența cuvintelor și construcțiunea fraselor care în cazul acesta ne arată a fi după limba Italiană cea mai apropiată de limba *mumă*, astăzi zic, numai e nici o dificultate a discuta cestiunea colonisării în o deplină libertate.

După cercetările făcute în timpii din urmă se constată, că în Dacia au fost aduși coloniști din toate părțile imperiului roman. Eutropiū încă de mult spune: „Traianus in victa Dacia ex toto orbe romano in finitas copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas“. Acastă mărturie, multă vreme, nu fu luată în seamă. Fu dat cercetărilor epigrafice, ce abia în timpul nostru luară o mare desvoltare, să aducă lumină asupra acestui period al istorii române și să adeverească mărturisirea lui Eutropiū, cum că în Dacia se aduseră coloniști din toate părțile imperiului roman.

Orî de câte orî avem de judecat o mărturisire a unui autor, ni se impune foarte multă circumspecțiune în folosința acestei mărturii, căci de multe orî să pôte întâmpla, că autorul să nu fie întru totul independent și cine știe ce influențe politice, orî patimi personale să 'l fi împins către acastă mărturisire. Să ne închipuim, că mare parte din documentele timpului lui Domițian s'ar fi pierdut, și ne-ar cădea în mână vre-o câte-va scrieri de ale lingușitorilor săi, ce 'l înălțau până la cer, ar trebui să credem că el a fost geniul politic cel mai înalt, împăratul cel mai norocos și războinicul cel mai curagios. Și de ce se vorbim de timpuri așa de depărtate?

Dacă peste câte-va secole ar veni un istoric, și nu ar găsi de cât scrieri ungurești, ce idee ș'ar face despre Iancu, Horia, și Cloșca? De sigur, cea mai tristă și anume, că ei au fost niște hoți, niște tâlhari ordinari, etc. etc. Ce idee ar trebui să ne facem de Tudor Vladimirescu, dacă am judeca vre o-dată după majoritatea documentelor grecești? tot așa mai departe.

De aci încă se pôte vedea cât de departe suntem a putea considera vre o-dată istoria ca știință.

Falsitatea, ipocrizia, răutatea e posibil să 'și aibă culcușul sub voalul candid al blândeței și sincerității, bine zugrăvit de condei.

De o valoare capitală sunt monumentele epigrafice tocmai pentru faptul, că prin caracterul lor obiectiv nu au nici o tendință de falsificare. Aci întâlnești un monument ridicat de un sclav stăpânului său; acolo întâlnești un altul ridicat în onoarea unui comandant întors victorios din război, mai dincolo un altul în onoarea unui zeu, unui patron, etc. De aceea am spus, că studiul epigrafic este de o importanță capitală pentru istorie și pentru studiul creștinismului la Români.

După cercetarea monumentelor epigrafice și în alăturare cu alte documente rezultă, că o colonizație în Dacia n'a fost cu putință din Italia. Motivele pentru care susținem această sunt:

I. Pe timpul lui Traian, din cauza deselor colonizări, Italia aproape se sleise de elementul roman, așa în cât Traian se vede nevoit să facă o lege, prin care oprea colonizările cu locuitori din Italia. Capitolinus, unul dintre scriitorii romani spune: „Fiind Spaniile cu totul deșarte de oameni ar fi îngrijit de ele cu bună-voință prin o colonizare din Italia contra preceptelor lui Traian (Antonius XI), de unde se vede că Traian avea de regulă a nu mai coloniza cu locuitori din Italia, și astfel nu ar fi fost el întâiul să calce cele ce hotărîse.

II. Se vede din mărturisirea lui Eutropiu și despre care nu avem nici un motiv a o pune în îndoială.

III. Din monumente epigrafice, unde pe lângă mulțimea zeităților ce n'ar fi avut nici un rol în Italia, e și mulțimea monumentelor scrise în grecește, ce iarăși n'ar avea nici o socotă dacă coloniile ar fi fost de origine italiană.

După cum se constată coloniile au fost aduse

din Galia, Epir, Dalmația, Macedonia și mai ales din provinciile Asiei mici, precum Galatia, Paflagonia, Siria, etc., provinciile ce cu mult înainte de Christos începuseră a avea o față romană. Ast-fel în tablele cerate găsite la Abrud (Alburnus maior) ni se vorbește de vicus Pirustarum, aduși aci spre scóterea aurului. O altă inscripțiune găsită la Veröspatak (Roșia), care se găsește în Corpus Inscriptionum Latinarum N. 1262, ne arată și o colonie *aequense* și să știe că Aequum este o colonie numită colonia Claudia Aequum Dalmatică. O altă inscripțiune ne arată că au fost aduși coloniști și din Galia, căci întâlnim pe Iupiter Bossumarus și care este o divinitate Galică.

De asemenea au venit în Dacia armate numeroase din Macedonia, Dalmația, Tracia, Iliric, Pannonia, etc.

Aceia ce merită însă să atragă atențiunea noastră sunt numeroasele colonii ce au fost aduse în Dacia din provinciile Asiei mici. Ast-fel întâlnim în inscripțiuni „Isiodora domo Asiae“, o tânără femeie de 18 ani mortă și îngropată de soțul ei Primus Aurelius; Aelia Pergamia, care împreună cu Iulia Bassa, ridică un monument de piatră zinelor Vinerii și Dianei; Aelius Sirius (adică din Siria); Siziny Callitiche și Iulia Afrodisia, care pun fie-care câte o inscripțiune pe mormântul bărbaților lor, și altele ce ne conduc către o origină asiatică. De asemenea inscripțiunile ne arată o mulțime de zeițăși asiatice ce se adorați de coloniștii din Dacia.

Demonstrarea celor mai sus enunțate părăndu-mi-se, în studiul nostru, de o importanță deosebită, voi reproduce în original mai multe inscripțiuni. Importanța faptului stă în aceea, că dacă cea mai mare parte dintre coloniști au fost aduși din Asia, unde creștinismul era în flóre, după

cum se constată din scrisoarea lui Pliniu proconsulul Bitinei către Traian, precum și din alte documente neîndoioase, cestiunea creștinismului la Români e pe jumătate rezolvată.

Ast-fel în vre-o câte-va inscripțiuni întâlnim pe Jupiter Optimus maximus Tavianus, din Tavia oraș al Galatiei pe malul de răsărit al fluviului Halis.

Inscripțiunea ce dăm mai jos s'a găsit la Cluj. (C. I. L. n. 860).

I O M
T A V I A N O
P R O S A L V
I M P A N T O
N I N I E T M
A V R E L I C A E S
G A L *at.* A E C O N
S I S T E N T E S
M U N I C I P I O
P O S I E R V N T

De asemenea întâlnim pe Jupites Optimus maximus Dolchienus Deus Comagenorum, de origină din Dolche, oraș din Comagena în Siria nordică lângă Eufrat.

I O M
C O M A G E N O R U M
E T E R N O M A T R I N O
M A T R I A N U S B A S S A
C E R D O S I O M D P R O
S S S O U R U M Q O M N I
V M V O T

Un alt zeu pe care 'l întâlnim în inscripțiunii este Jupiter Optimus maximus Heliopolitanus din Heliopolî, oraş din Asia mică în apropiere de izvoarele Orontului. Inscripţiunea s'a găsit în comuna Giula (C. I. L. n. 1353).

I O M
H E L I O P O L I T A N
Q L I C I N I V S M A
C R I N V S <
L E G III F F
U — S — L — M

Tot în privinţa zeului din Heliop, găsim şi o altă inscripţiune:

I O M H E L I O
P O L I T A N O
L L I C N I I U S
M E S A L I N U S
> L E G XIII G

În Dacia mai întâlnim şi o zeităţe a s6relui şi anume aceea de Azizus, c6reia îi mai zicea şi puer bonus phosphorus sau aduc6tor de lumină, un z6u popular din Emese, cetate din Siria apusană (C. I. L. n. 875, 1131, 1138). Inscripţiunea ce o dăem mai la vale s'a găsit la Turda (875, C. I. L.)

DEO A Z I Z O B O N O P uero consuera
TOR PRO SALUTEM DD nn ualeriani et gae
LIENI AVGG ET VALERIA ni nobilis caesa-
ris e CORNELIAE SALONINA e augustaete
LEG V MAC III a P I A E a FIL elis
DONATUS PRAEF LEGEIVS D m
TEMPLVM INCETVM PERFECIT

Tot de odată întâlnim și cultul unui alt zeu al sórelui numit Mitra, zeu persan. Inscripțiunea s'a găsit la Abrud (Alburnus maior) (C. I. L. n. 1436).

S O L I I N
V I C T O M
I T R A E A N I
C E T O H A E R
M O D I O
V O T U M
S O L V I T
L M

Intr'o altă inscripțiune găsim pe zeul Erusenus din Erisa în Caria. Inscripțiunea este găsită la Cluj (C. I. L. n. 859.)

I O M
E R U S E N O
A U R A L E X
A N D E R
U S L

De asemenea mai întâlnim în Dacia zei, ca Sol Hierobulus originar din Palmira, cetate construită de Solomon. Apoi cultul lui Glicon, originar din Paflagonia, cultul lui Esculap din Pergam, etc.

Adese ori închinătorii unuia din acești zei, pentru susținerea cultului să organisaŭ în colegii și contribuiau în mod voluntar la sprijinirea religiei lor, ridicând temple și rânduind preoți la servirea cultului.

De și Traian aduse în Dacia coloniile nu din centru ci din provinciile imperiului roman, căuta în tot de-una să aducă elemente romanisate și

printre care numai se strecoră și elemente de acelea în cari romanisarea nu primise încă depline rădăcini. Să știe că dreptul de coloniă nu putea fi acordat de cât acelui oraș strein, în care se adăogase atât de mult populația romană, în cât să dobândească o fisionomie curat latină. Emesa acel oraș din Siria Apamene, care trimisese în Dacia cultul lui Azizus sau puer bonus phosphorus, era nu numai o coloniă romană, dar încă din cele mai favorite dăruită cu dreptul italic, care scutea pe locuitorii ei de dări și le dădea puțința de a se folosi de formele stricte ale dreptului roman la regularea daraverilor lor (Digestae L. 15, par. 4.), tot asemenea coloniă era și Heliopolis din Coelesiria de unde se aduse în Dacia cultul lui Jupiter Heliopolitanus. Orașul Tavia sau Tavum de unde veni în Dacia cultul lui Jupiter Tavianus, era vestit ca mare port comercial (Strabo 1, 1) și care trebuie să fi fost foarte frecventat de Romani. Tirul, Cesarea toate orașe grecești ale Asiei mici, dar care nu numai conțineau o populație romană numerosă din care s'a putut face cu înlesnire colonisația în Dacia, dar în număr considerabil trebuie să fi avut și o populațiune creștină.

CAP. II.

Progresele creștinismului în provinciile Asiei și întru cât suntem noi îndreptățiți a susține că Creștinismul a venit prin colonii.

Dacă întorcem o privire asupra Asiei, ne isbește un fapt curios, căci ei i-a fost dat să fie patria celor mai multe religii, iar rasei Semitice a fi muma religiunilor celor mai însemnate.

Ast-fel vedem în Asia pe lângă religiunile foarte

primitive : Feticism, Sabelianism etc., altele mai ridicare cum e Bramanismul, Confucismul, Budismul, Parsismul etc., și singură rasa Semitică dând naștere, Mosaismului, Creștinismului și Mahomedanismului.

Dintre toate religiunile ce au apărut pe pământ, religiunea creștină este cea mai superioară și neajunsă, atât în privința dogmatică, cât și în cea morală.

Patria creștinismului fu Palestina și am putea dice Galilea de orice patria lui Iisus Christos fu Nazaretul Galilei. Din aceste părți ca valurile unei mări, ca razele abundente ale unui soare de dimineță, ce deșteaptă pe lucrător, se respândi religiunea creștină chemând pe fie-care la mântuire. Dece zile după înălțarea lui Iisus Christos la cer adică în ziua Cincidecimei ¹⁾ (Rusaliile), Apostolul Petru printr'o predică miraculoasă converti la creștinism 3000 de oameni (Faptele ap.), punând astfel prima bază a imperiului Mesianic ce era așteptat nu numai de Iudei dar chiar și de către păgâni, fapt ce fu posibil prin căderea Israelitilor sub Alexandru cel mare, prin devenirea limbei grecești limbă universală și prin traducerea cărților ebraești în această limbă. Succesul așa de strălucit al Apostolului Petru, ne învederează zelul cel mare și dorința vie ce avea poporul întru așteptarea celui promis.

Predica apostolilor se mărgini de o dată în părțile Iudeei și în împrejurimile Ierusalimului și nu se depărtară de aceste locuri până după

¹⁾ Ebreii serbau în această zi, darea legii pe muntele Sinai o numia însă și serbătorea secerișului, de orice cu această ocazie se aduceau mai multe jertfe, produse ale pământului. Ea făcea parte din ciclul serbătorilor Ebraice. Ast-fel la Paști să serba mai ales ziua 1 și a 7; serbătorea Cincidecimei după de 7 ori câte 7, (49) a Cincidecea zi.

mórtea archidiaconului Ștefan, de când desele persecuțiuni ce încercă Biserica creștină au contribuit la răspândirea apostolilor și în alte părți ale lumii. Ast-fel Filip a predicat în Samaria după care a urmat Petru și Ión, iar alții au apucat spre nord prin Damasc și Antiochia unde aveau mari succese. Nu e fără interes a aminti că cel mai mare Apostol al creștinismului, — Paul — auzind de aceste succese, ca fariseu convins pe vremea aceea, luă puteri de la Sinedriu și merse la Damasc, spre a prinde și persecuta pre creștini. Pe drum însă un miracol îl făcu să-și cunoscă necredința și să îmbrățișeze creștinismul.

Incetul cu incetul Biserica din Ierusalim creștea și să întindea în Iudea, Samaria și Galileea, răspândindu-se din ce în ce mai departe.

Apostolul Petru merse pe rînd în Lida și Șaron, la Iope, unde Biserica deja era întemeiată și unde fu chemat de niște învățători creștini, avînd ei mai dinainte consolarea credinței în Christos, și apoi în fine trecu în Cesarea și boteză pe sutașul Corneliu, cel d'întîi dintre păgâni care s'a creștinat.

Din Iudea, Samaria, Galileea, Iope, creștinismul să răspândească cu iuțela fulgerului în toate părțile în sud și la apus prin Fenicia, ale căreia orașe Tiru și Sidonu, avură mulți creștini chiar de la ivirea nouă învățătură.

Creștinismul se întinse și mai departe până la Cipru și Cirene, de unde ore-cari creștini mergînd în Antiochia Siriei, începură să propage creștinismul nu numai Ebreilor dar și etnicilor, formându-se ast-fel prima Biserică creștină între păgâni. Numele chiar de creștini să luă pentru prima oară de această comunitate, ca nume distinctiv pentru adoratorii lui Christos. Biserica din Ierusalim aflînd de aceste mari succese între păgâni a trimis la ei pe Barnaba, care și el la rîndul său abătîn-

du-se prin Tars a luat pe Apostolul Paul și împreună au mers în Antiochia unde au predicat pre Christos timp de un an întreg având succese enorme.

Pe la anul 44 d. Christ Irod Agripa fiul lui Irod Iudumeul, ca să placă Ebreilor, porunci o persecuțiune asupra creștinilor ce deveniseră foarte numeroși. În această persecuțiune muri Iacob fratele lui Ioan. Apostolul Petru fu și el prins și hotărît la moarte, dar într'un mod miraculos fiind scos din temniță eși din cetate în urma cărui fapt, Irod suferat s'a pogorît în Cesarea, fiind mâniat și pe locuitorii din Tir și Sidon, pentru că mulți dintre ei credeau în Christos.

O mulțime de discipoli ai Domnului, ca Simon ce se mai chema negru, Lucie Cireneanu, Manachem, răspândiră credința în Antiochia și în împrejurimi. Chiar Apostolul Pavel își face din Antiochia centrul activității sale misionare, ast fel că după orice călătorie ce face în Asia și Europa nu perde din vedere a visita din nou Antiochia.

În prima călătorie misionară (a. 45—50 d. Ch). plecând din Antiochia călătorește în Iconiu, Listra, Derbe și în împrejurimi unde fondează biserici și încărcat de succese să întorce iarăși în Antiochia.

Între anii 50—54 Apostolul Paul întreprinde a doua călătorie misionară vizitând bisericile din Siria, Cilicia, Iconiū, Listra și Derbe, pe unde trecând dădură credincioșilor ordinele cele hotărîte de apostoli și de bătrânii cei din Ierusalim, ca să le urmeze. „Deci bisericile se întăriau în credință și sporiau la număr în toate Țările“ (Fap. ap. cap. 16. v. 5). Tot în această a doua călătorie Apostolul Paul și Sula a mers și în Frigia și Galatea unde au predicat creștinismul. Voiau să meargă și în Bitinia dar și-au schimbat drumul prin Troada de unde au trecut în Europa reîntorcându-se în Antiochia.

Interesul cel mare al documentelor aduse e, că deja la jumătatea secolului I prin predica neobosită a învățătorilor creștini, mai totă Asia apusană începe a se presenta sub o nouă formă de viață și a adopta credința cea nouă a lui Christos.

Intre anii 54—58 Paul întreprinde din nou o a treia călătorie misionară. Plecând din Antiochia vizitează din nou bisericile Siriei, Ciliciei, Frigiei, Galatiei, Macedoniei, Achaei, la reîntorcerea în Asia Efesul, Miletul etc., pretutindinea având mari succese.

După a treia călătorie Apostolul neascultând sfaturile amicilor săi, se sui la Ierusalim unde fu prins de Iudei, care voiau să 'l omóre, dar fu scăpat de armata romană, ca unul ce era cetățen roman și trimes în Cesarea spre judecată și de unde după, un arest de doi ani de zile, făcând apel la Cesarul, e trimes la Roma.

În ceea ce privește predica a altor apostoli se știe, că apostolul Iacob a predicat în Palestina, Filip și Ión în Samaria, Petru a predicat în țările Pontului, Galatia, Bitinia, Capadocia; Ión a întărit biserica din Efes și a fondat succesiv biserica din Smirna, Pergam, Sardis, Laodichea lăsând o influență neștersă asupra întregii biserici a Asiei mici; apostolul Andrei a predicat în Bitinia, Paflagonia Capadocia și mai la nord pe latura răsăritenă a mării Negre, la Scyți, contribuind ast-fel cu toții ca la jumătatea a doua a secolului I-iu să fie deja intronat creștinismul în Asia apusenă, având biserici și discipoli numeroși dintre care voiu cita pe Timotei, Tit, Policarp, Ignatiu, Papia etc., toți bărbați apostolici și în-suflețiți de duhul sfânt.

Curând după acesta vedem în Asia o mulțime de mitropolii și episcopii, de unde ne putem face idee de progresul creștinismului, ast-fel:

- 1) Cesaria Capadociei avea 8 Episcopii.
 - 2) Efesus Asiei avea 34 episcopii.
 - 3) Eraclia Traciei din Europa, avea 15 episcopii.
 - 4) Anghira Galatiei, avea 8 episcopii.
 - 5) Chisicul Elespontului, avea 12 episcopii.
 - 6) Sardele din Asia avea 15 episcopii.
 - 7) Nicomidia Bithinei, avea 12 episcopii.
 - 8) Nicia aceleiași Bithinii, avea 6 episcopii.
 - 9) Halcedonul aceleiași provincii (fără episcopii) supuse.
 - 10) Sida Pamfiliei avea 16 episcopii.
 - 11) Sabastia Armeniei a doua, avea 7 episcopii.
 - 12) Amasia Elinopontului, avea 7 episcopii, a căria episcopie era și însuși Iberia.
 - 13) Metilinie din Armenia, avea 9 episcopii, între care este și episcopia Cucuzos, în care a fost esilat și Ión cel cu gura de aur.
 - 14) Tianele Capadociei a doua, avea 3 episcopate.
 - 15) Gangra Paflagoniei, avea 3 episcopate.
 - 16) Tesalonicul Tesaliei, avea 8 episcopate.
 - 17) Claudianopolul Onoriadei avea 5 episcopate.
 - 18) Neocesaria Pontului Polemoniac, avea 8 episcopate.
 - 19) Pisinia provinciei Galatiei a doua, avea 7 episcopate.
 - 20) Mira, Liciei avea 33 episcopate.
 - 21) Stavropolul Cariei, avea 26 episcopate.
 - 22) Laodicia Frigiei Capatiane, avea 26 episcopate.
 - 23) Sinadele Frigiei Salutare avea 20 episcopate.
 - 24) Iconiul Licaoniei, avea 15 episcopate.
 - 25) Antiohia Pisidiei, avea 21 episcopate.
 - 26) Perga sau Sileul Pamfiliei, avea 17 episcopate.
- (v. Bis. Ort. r. d. C. Erb.)

CAP. III

Scrișorea lui Pliniu guvernatorul Bitiniei către Traian și răspunsul acestuia.

Pe lângă probele aduse în privința succesorilor

ce făcuse creștinismul, voiū reproduce scrisórea lui Pliniū guvernatorul Bitiniei și răspunsul lui Traian, din care se vede perplexitatea guvernatorului față cu edictele de persecuțiune ale imperatorilor și față de numărul cel mare al creștinilor pe care ar fi trebuit să-ı supună persecuțiunei.

Iacă acea scrisóre a lui Pliniū de care este vorba : „Eū am de datorie, Dómné, de a recurge la înțelepciunea vóstră în tóte casurile de îndoeli ce am. Căci ce este mai bine întârziere în gubernare, orı neștiință în instruire? In procesele (anchetele) creștinilor, nu știū nici ce trebuie să întreb, nici ce trebuie să pedepsesc. Eū nu știū dacă trebuie a avea aceeași măsură în pedépsa pentru copii, pentru cei tineri și pentru cei bătrâni ; dacă căința merită iertarea ; dacă din cauza numelui de creștin pe care l'ar purta cine-va saū din cauza crimelor ce acest nume suposéză. Iată conduita ce eū am ținut-o în casurile ce mi s'aū denunțat. De la început eū i-am întreat a ști de sunt creștini și când ei aū afirmat le-am făcut de douē și trei orı aceiași întrebare amenințându-ı cu mórtea, și când ei aū persistat în aceeași mărturisire, am poruncit a fi duși la mórte. Căci nu mă îndoiam că orı-ce răutate dovedită și încăpăținare inflexibilă, trebuie pedepsită. Dintre cetățenii romanı ce am găsit culpabili de acéstă manie am dispus a-ı trimite la Roma. Dar acușațiunile se înmulțesc pe fie-care ți și am primit chiar scrisori anonime ce conțineau numele mai multor persóne acuzate de a fi creștini, și cum eū am vădut că unii dintre aceștia négă formal acéstă invocând pe zei dinpreună cu mine, aducând sacrificiū și închinăciunea imaginii vóstre, și că cele mai multe alte persóne dintre acestea urăsc pe Christos, eū am cređut de datorie a-ı libera, căci ei nu aū nimic comun după cum se pare, cu acei ce sunt în

adevăr creștin. În aceleași anonime am citat numele unor persoane despre care se spune că ar fi fost când-va creștini, însă despre care se asigură că unii de 20 de ani, și chiar de mai mult timp nu mai sunt creștini. Toți aceștia au adorat statua voastră și a zeilor, vorbind de rău pre creștini. Afirmă iarăși că singura lor culpă e că se adunau înaintea de lumina ȋilei pentru a cânta alternativ¹⁾ imne în onórea lui Christ ca unui Dumneȋeu și obligaú în ceremonialele lor religioase nu la acțiuni culpabile, nici a comite furt sau adulteriu, nici a'și călca cuvântul, sau de a ascunde ceia ce i s'a încredințat. Ei însă au încetat de a mai face întruniri când li s'au arătat ordinele vóstre. Pentru a mă încredința de adevărul acestor declarațiuni, am dispus a se întreba două femei sclave, ce se ȋice că au servit în acele adunări și n'am descoperit alt lucru de cât existența unor superstițiuni așa de ridicule și a unei confraterii de necrezut. Pent u aceia am lăsat acéstă afacere până Vă voiú consulta. Eú cred ca cestiunea Vă va interesa, avênd în vedere marele număr de persoane ce se ating prin ea, căci se pun în pericol persoane de tóte etățile, de amêndouă sexele, de tóte condițiunile. Acéstă superstițiune a infectat nu numai orașele, dar și

¹⁾ Cântarea religioasă ca manifestarea convicțiunei profunde omenești către Crétorul și Conservatorul seú a existat nu numai în Bis. creștină, dar a fost în uz și la Ebrei și chiar la Păgâni. În biserica creștină, vedem că era în practică chiar de la începutul existenței sale: „vorbind între voi în psalmi și în laude și în cântări spirituale“ (ap. Paul, Efes. 5, 19). Sântului Ignatiu (teoforul) se atribue introducerea în Bis. a cântărilor antifonice; iar sântului Iustin martirul (ϕύλις) și sântului Clement Alexandrianul, (în cart: Ἠσδζζωρος) i se atribue formarea altor imne ce cu timpul i se introduseră în serviciul religios, stabilindu-se ast-fel destul de timpuriú una din bazele esențiale pe care s'a clădit cultul creștin.

satele și câmpiile. Este foarte puțin sigur că ei vor începe a umple templele desolate și a începe să aducă din nou sacrificii, în temple, deja de mult întrerupte“.

Iacă acum și răspunsul lui Traian: „Tu știi, scumpul meu Pliniu, ce conduită trebuie să ai față de cei ce sunt acușați ar fi creștini, căci nu se poate stabili o regulă uniformă, care trebuie a fi aplicată egal în casuri atât de diferite. Nu trebuie să faci nici o cercetare în contra creștinilor, dar dacă ei se denunță și se dovedesc ca ast-fel, trebuie să-i pedepsești. Acei ce spun că nu sunt creștini și dovedesc acesta aducând sacrificii zeilor noștri, chiar de ar fi suspecti trebuie să-i ierți. Scrisorile anonime nu trebuie să le ții în seamă de nici un fel de acușaiuni, căci ar fi un exemplu rău și cu totul nedemn pentru secolul nostru“. (C. Plinii consulis, Epistolae Selectae).

Din scrisoarea lui Pliniu și răspunsul lui Traian rezultă, că în Asia apuseană religiunea creștină era în floré la sfârșitul secolului I, căci zice Pliniu „acastă manie a infectat nu numai toate orașele, dar și satele și câmpiile și sunt acuate persoane de toate etățile, de amândouă sexele, de toate condițiunile“ ceea ce silește pe Traian să-i răspundă, „că proconsulul să fie prudent, cu precauțiune și să nu mai ia în seamă scrisorile anonime“.

Dacă în urma celor zise ne reamintim din nou modul cum s'a făcut colonisația în Dacia și dacă constatăm că majoritatea coloniilor au fost aduse din provinciile Asiei apusene, ne punem întrebarea: Nu s'a putut ore ca din acest mare număr de coloniști să fi fost mare parte dintre densesii creștini? Ar fi fost chiar posibil, ca guvernatorii să aleagă cu intenție, precum se alege aurul prin foc, numai pe păgânii unor provincii unde nu se

mai putea face distincțiune între păgâni și creștini și cu aceștia să facă colonisație în Dacia? Și cu ce scop? Părerea mea e, că dacă în Asia apusenă, după cum am constatat mai sus, majoritatea, sau cel puțin o mare minoritate, ca să întrebuințăm un cuvânt impropriu, erau creștini, de bună sémă și coloniștii, cel puțin într'o mică majoritate au fost creștini, căci de sigur credința lor cea nouă îi împingea și le convenea mai bine o țară nouă, unde sperau a scăpa de persecuțiuni. Plecând de la cel din urmă punct de vedere, susținem probabilitatea faptului, că numărul creștinilor din Dacia s'a înmulțit și prin numărul creștinilor exilați în aceste părți, după cum vedem pe Clement episcopul Romei exilat la Cherson etc. De asemenea și prin numărul celor ce se exilau de bună voe spre a scăpa de furia persecutorilor creștinismului, mărimd ast-fel numărul comunităților creștine și făcând ca la sfârșitul secolului al II creștinismul lor să fie trimbițat cu fală înaintea bisericeii creștine și înaintea păgânității persecutătoare, care nu înțelesese cuvintele înțeleptului Gamaliel vorbind de creștinism: „*Dacă acest lucru va fi de la oameni, se va nimici, iar de va fi de la Dumnezeu nici o putere omenească nu-l va răsturna*“.

Românii dar au primit creștinismul chiar în primul secol după Christos și mare parte dintre ei au venit la Dunăre deja creștini, căci nu numai coloniile din Asia a căror creștinătate este indiscutabilă, dar și coloniile din cele alte părți ale imperiului precum este, din Epir, Dalmația, Macedonia, vor fi fost în mare parte molipsite de această credință, ce se răspândia cu iuțeala fulgerului, mai ales că în aceste locuri a predicat în două rînduri apostolul Paul, stînd mult timp între ei.

CAP. IV.

Latinitatea cuvintelor creștine existente în limba română, arată origina foarte veche a creștinismului la poporul nostru și surpă pretențiunile Slavilor.

Aceia ce constată origina foarte primitivă a existenței creștinismului la Români, și care sunt ca niște vise rele pentru unii, de ôre-ce probéză că noi nu ne-am creștinat de la Slavi, pe lângă probele de mai sus, este argumentul filologic, și pe care în adins l'am lăsat mai la urmă, de ôre-ce prin el se constată, că cea mai mare parte din cuvintele creștinești, sunt de origină curat latină și puține de origină greacă, a căror închegare trebuie să fi avut loc mai nainte de venirea Slavonilor și prin urmare streine influenței limbei acestora, ast-fel :

Mai întâi acel de Dumnezeu. *) Romaniî de și primise în locul politeismului lor monoteismul evreo-creștin, totuși au numit pe singura ființă supremă a creștinismului, cu terminul aplicat la supremul zeu al păgânilor, Jupiter Deorum, de unde au făcut, de ôre-ce era unul singur, pe Dominus Deus; ital. Domnedio, span. Dondio; vechiî fran. Domdieu și Damdieu, român. Dumnezeu.

Sânt, de origină latină din sanctus prin lepădarea lui c, înainte de s, alătura cu slavonul sfînt de la sfeti, care a fost nazalisat tot prin înrîurirea lui sânt. Termenul latinesc se vede a fi mai vechiî fiind că se întâlnește în combinațiile cele mai tonice ale limbei pentru însemnarea unor sêrbători. Sîmedriî (sântul Dumitru), Sântămăria (sânta Maria), Sâncetru (Sântru Petru), Sân-

*) Parte din constatările filologice asupra acestor cuvinte, sînu făcute de d. Xenopol (Ist. Rom); G. Chitzu, (Columna lui Traian); Hajdău (curs la facult); și câte-va mî-am permis a le face singur.

zieni (Sântul Ioan), Sânvăsiu (Sântul Vasile). Din acestea se vede însă că termenul sfânt a înlocuit pe sânt, unde acestea nu era unit cu alte cuvinte într'un singur trup, rămânând neatinse în cele din urmă. De aceia, el se află în scriptele cele mai vechi ale limbei române, alternând cu cuvântul slavon, pe când din cele mai noi a fost cu totul delăturat (codicele Voroneț. Cern. 1885 voc. s. v.)

Inger de la angelus, care cuvânt prezintă toate formele cele mai vechi de schimbare din limba latină în cea română, cu a înainte de n prefăcut în i, g rostit ca dg și l între două vocale prefăcut în r, ceea ce dovedește că el a trecut în limba română în epoca cea d'întei a formărei sale. Alături cu el avem forma grecească angel ca nume de bărbat, angelina ca nume de femei și arhangel, cari sunt intrate în limba română după fixarea formelor sale, atunci când ea nu mai avea puterea primitivă de schimbare a sunetelor care o deosibește în timpurile vechi și care împrumutare fiind târzie a putut contribui la menținerea lui γ ("Αγγελ) în sunetul gh.

Creștin, cu e radical, care vine de la latinul Chrestianus și nu de la grecescul χριστιανός. Forma chrestianus era o corupțiune latină poporană a cuvântului grecesc, căci ne spune Lactantius că forma acestui nume propriu vine de la gresala neștiutorilor, care schimbând litera, obișnuiesc a zice Crest, (Lactant. De vera sapien. et. relig. cap. 4, vers. 7). Tot ast-fel dojenește Tertulian pe poporenii săi spunându-le, că rău pronunță numele de Crestianus, așa că nici numele nu știu cum îi este într'adevăr (Tert. Apolog. 3).

Forma creștin vine deci de la latina poporană, care era vorbită și în Dacia, în cât avem aicea o dovadă din cele mai clare despre existența cuvântului, deci și a noțiunii în gura poporului

Daco-Roman. Mai amintim că forma întregă latinescă netocită ca în cuvântul comun creștin s'a păstrat în numele propriu al unui munte din Transilvania: muntele Crestianilor.

Alătura cu cuvântul creștin, avem acel de păgîn, care vine de la latinescul *paganus*—om de țară; căci creștinismul ca o teorie și o doctrină nouă se încuibă mai întâi în orașe, în cât centre luminate erau acum creștine, când satele rămăseseră tot idololatre. De aceea găsim bună oră o lege a lui Valentinian I din 368, care numește cultul vechiu: *religio paganorum* (Cod. Theodosianus XVI, II, 18). Înțelesul acestui cuvânt de necredincios să vede în toate limbile romanice. Așa ital. *pagano*, port. *pagão*, span. *pagano*, prov. *pagan*, *paqun*, *paian*, român, *păgân*. Prin urmare în românește n'a putut veni de la slavonescul *pogan*, cum susține Cihac. (Diction. II p. 237). De la acesta avem cuvântul *pogan* în sensul de scârbos, desgustător, iar nu *păgân*, care este ca și în cele alte limbi surori o rămășiță curat latină.

Terminul bisericeii vine de la latinul *basilica* prin schimbări fonetice regulate ale limbei române. El nu vine de la grecescul *Βασιλική* de la care se trage însă cuvântul latin din care se derivă cel românesc, în cât cuvântul biserică se derivă nu direct din limba greacă, ci indirect prin mijlocirea celei latine, precum francesul *église* provine nu din grecescul *ἐκκλησία*, ci din latinescul *ecclesia*, care bine înțeles să trage și aici din cuvântul grecesc. Basilice la Romani să numia însă niște localuri cari sluja a se împărți în ele dreptatea în numele împăratului. Când creștinismul deveni religiune de stat în imperiul roman și se învoi decă libertatea cultului, creștinii neputându-se hotărî să se închine Dumnezeului lor în templele, cari adăpostise pe zeii și sacrificiele păgîne, transformară în localuri de

închinare basilicele romane, a căror nume rămase apoi lipit de templele creștinești. Isidor Hispalensis (sfârșitul veacului al VI-lea) stabilește astfel origina acestui cuvânt: „Basilice se numiau mai întâi locuințele regilor, de unde 'și au ele numele. Acuma însă de aceea se numește basilică templul dumnezeesc, pentru că acolo regelui tuturor, lui Dumnezeu, oferă închinarea și jertfele“ (Isidorus Hispalensis, *Originum sive Etimologiarum libri XX* Lib. XIV cap. IV, II). Este curios că dintre popoarele romanice, afară de toate grupurile de români (mac-rom, băsearică, istr. baseriche), numai Rumanișii din valea Engadinului îl mai posedă sub forma baseilgia. Precum acest cuvânt n'a putut veni Grisonilor din limba greacă cu care aceștia nici o dată n'a venit în atingere, astfel nu se trage el nici în românește din acea limbă, de orice limba română păstrează pretutindenea pe v inițial grecesc: văpsea de la Βάπτω, varvar de la Βάρβαρος, Vasilicale, Vasile de la Βασιλική, Βασιλειῶς.

O parte din biserică și anume cea care se întinde între altar și public se numește timplă, derivat din vechiul templum și anume de la pluralul templa, și arătând ca și cuvântul Dumnezeu, cum că Românii transportase în creștinism noțiunile și cuvintele păgânismului.

Altar, care există în toate limbile romanice, se derivă de asemenea din latinul altar, în care a latin a fost prefăcut în o.

Cruce de la latinul crux.

Cântec, cantare, de origină latină, de la canto-are și cu o semnificațiune întinsă, întrebuintându-se spre a arăta atât cântecul religios, cât și cel profan, aplicațiune ce o găsim și la Români, căci ei întrebuintău cuvântul și spre a arăta, căpoetul, ciobanul, lăsându-se fantasiilor lor, cântă, și preotul treaz, atent a nu greși cu nimic la cultul unui

zei cântă, și vrăjitoarele la săvârșirea fermecilor lor, cântă. Acest cuvânt trebuie să fie iarăși de o origină foarte veche.

Halal, Halal să'ți fie, 'mi făcuși pe gust.... Halal să'ți fie băete, nu te pricepi de loc; adică laudă să'ți fie, întrebuințându-se și în sens ironic. Cuvântul de origină ebraică, vine de la Alal, a lăuda.

În legătură cu Halal e și Aliluia care și el vine de la alilu pers. II-a plur. imperativ de la Alal, a lăuda și de la *Ia* prescurtat din Iachvé (Dumnezeu). Aleluia este unul din imnele cele mai vechi ale bisericeii și Fericitul Ieronim spune, că pe timpul său era așa de răspândit în cât îl cântau maicile legănându-și pruncii, îl cântau plugarii la cornele plugului, îl cântau navigatorii; într'un cuvânt era așa de răspândit în timpul său că'l cunoștea totă lumea. Forma și înțelesul lui Halal, ast-fel cum se prezintă în limba românească ne dovedește a fi de origină foarte veche la Români.

Ar fi interesant de urmărit, dacă acest ebraism cum sînt și altele s'au făcut cale în limba Română în evul meziu și prin mijlocirea limbii Turcești cum susțin unii, sau într'un timp foarte depărtat, după cum ne arată formațiunea cuvântului și care e posibil a fi venit prin coloniști, de ore-ce majoritatea lor au fost aduși din Asia și de ore-ce acest cântec era așa de răspândit în tot orientul.

Prescura (Προσφέρω a aduce înainte), este un cuvânt de origină grecască ce a străbătut în limba română tot de timpuriu, de ore-ce și-a schimbat și rădăcina.

Agneț, partea aceia din prescure ce se scóte pentru Iisus Christos. Cuvântul este de origină latină și vine de la Agnus, miel, de ore-ce Iisus Cristos a fost considerat ca mielul noului testament cel prezis de Isaia : „ca o oie spre junghiere s'a adus ; și ca un miel nevinovat fără de glas“, etc. De și acest cuvânt se potrivește de minune cu

paleo-slavicul, agneţ, totuşi această potrivire, socotesc a fi din acele potriviri, ce des se observă în limbile Indo-Europene, având o origină comună, sau cel mult, cuvântul agneţ slavon va fi avut o influenţă indirectă asupra cuvântului Agnus, lucru ce îarasi se vede adesea-ori, fără să-i schimbe origina primitivă.

Mormânt, de la monumentum, într'o inscripţie morimentum, care dovedeşte ast-fel într'un chip invederat existenţa cuvântului, chiar sub forma actuală, încă de pe timpul Romanilor.

Botez, care vine de la latinul baptiso şi nu de la grecescul Βαπτίζω, pentru temeiurile arătate la cuvântul biserică.

Un cuvânt, care de şi astăzi nu are un înţeles religios, este dedus totuşi din un termin religios, e acel de martur, derivat din elinul μαρτυρος; căci acei cari atestau credinţa creştină, şi ca o urmare erau chinuiţi, erau numiţi μαρτυρες. Acest cuvânt trebuie să existe în limba română din nainte de Constantin cel mare, când încetară martirii creştini, şi de aceia să explică şi pentru ce el, nu mai are astăzi în româneşte înţelesul de martir, care a fost înlocuit mai târziu prin cuvântul slav de mucenic, introdus prin literatura bisericească slavonă, iar cuvântul martur a rămas numai cu înţelesul a fi de faţă la săvârşirea unui act.

Taina cea mai înaltă şi cea mai veche a bisericei creştine, comunicarea sau împărtaşenia este reprodusă în româneşte prin două cuvinte, ambele de origină latină. Dacă însă cuvântul împărtaşenie putea fi format şi mai târziu din cuvântul latin *de parte*, în cât prezenţa lui nu poate hotărî nimic asupra vechimei la români a noţiunii la care se raportează, nu este tot ast-fel cu cel alt termen, de comunicare, comunicătură, care se derivă direct din latinul comunico-are şi nu din slavonul comercati, căruia îi lipseşte silaba caracteristică ni, pe care

nu înțelegem cum ar fi introdus'o limba română întocmai după tipul latin, dacă dânsa ar fi luat cuvântul din graiul slavon. Din potrivă Slavoniî l'au împrumutat de la Români, lepădând silaba ni și scurtând cuvântul.

Lege în înțelesul de religie (acest de pe urmă este un neologism necunoscut limbei năstre poporane) care se derivă de la latinul *lex. legis*, și fiind-că ideia de lege s'ar fi perdut cu el dacă n'ar fi fost încă din timpul Romanilor alipit de noțiunea de religie, pe care Româniî păstrându'o ținură cu ea și cuvântul de lege.

Legea scrisă numită Sînta Scriptură, identic în mai multe limbi romane.

Pecat, termin religios, care însemnă tocmai călcarea legii, să derivă de la latinescul *peccatum* și este întrebuințat în atâtea locuțiuni, precum a-și trage pecatul, a paște pecatul pe cine-va, pecat de el, pecat! în cât fără îndoială este de origină veche în limba română.

Păreasime, adică cele 40 de zile de post înaintea Paștilor, numite și în biserica latină *quadragessima*, și care conform fonologiei limbei române a schimbat pe *q* în *p*, care ca în patru din quat-tor, poturniche din coturnix.

Presbiter de la latinescul *presbyter*, împrumutat el însuși din grecescul *πρεσβύτερος*. Acastă derivațiune din latinește se adeverește dacă asemănăm cele alte dialecte române și limbele romanice: macrom. preftu, istr. prevtu, milanez prevet, neapolit prevete, sicil. previti, sp. prebitero, catalanic. probere, prov. preveire, albanez prift (Cihac, dict, I, p. 216).

Latin este și al doilea cuvânt care însemnă pe servitorul bisericesc, popa de la latinul *papa*, sacerdote însărcinat cu tăerea jertfelor. Fiind-că el mânca adesea ori din cărnurile tăete, apoi ca adiectiv are în latinește înțelesul de bine hrănit din

cărnuri. De aicea se explică epitetul de popa-venter din Persius, (Persius, Satir IV, 72) care corespunde cu românescul pântece de popă.

Paști cuvânt întrebuințat numai la plurar. Originea lui este evrească de la pascha și se află în grecește *πάσχα* și în latinește pascha, dovadă însă că cuvântul românesc se derivă din latinește ca și francesul pâques este faptul că în ambele limbi cuvântul se află la plurar și latiniî numiaû în genere acéstă sêrbătore Pascharum dies (Simachus), pe când în grecește este neutru și în numărul singurit, *το πάσχα*; de asemenea și în limbile slavice este pretutindenea la singurit.

Sicriû, de la latinescul *scrinium*, de unde vine și *scrin*. Este invederat că cuvântul maghiar *szekreny*, este împrumutat de la Români, iar nu Româniî l-au luat de la Maghiari.

De asemenea și cu cuvântul *cimitir*, *țimitir* de de unde prin metateză s'a făcut *țintirim*, care vine de la latinescul *coemeterium*. Cuvântul maghiar *cintirim*, care nu-și găsește etimologia sa în limbile Auranice este invederat împrumutat el de la un popor romanic, adică de la Româniî cu care Unguriî veniră mai întâi în atingere, și nu în mod invers, (cum susține Cihac, dict. II. p. 335).

Drac, principiul răului, care vine de la draco latinesc, alătura cu diavol, care pare a veni de la elenicul *διδυλος*, de oare ce a păstrat în românește pe *v*, pe când în cele lalte limbi romanice cari l-au moștenit din latină, întâlnim pe *b*, pe care și Româniî l-au păstrat în cuvintele care'l posedau în limba latină, precum biserică, botez. Ast-fel în fr. *diable*, sp. *diablo*, port. *diabo*, prov. *diabol*, numai în italienește după o dispoziție specială a acestei limbi de a schimba pe *b* în *v*, *diavolo*.

Sêrbătore, a serba o zi sântă, de la latinul *servare* sau *observare*.

Cîșlegi de la *caseum-ligare*.

Duminică care provine din latinescul *Dies dominicus* sau *dominica*, întrebuințat chiar de primii părinți ai bisericeii creștine, precum de Tertulian. De asemenea și toate cele-lalte nume ale zilelor săptămînei, de și de origine păgână: Luni ziua Lunei, Marți a lui Marte, Mercuri a lui Mercur, Joi a lui Joe, Vineri a Venerei, Sîmbătă, de la evreescul *Sabbath*, sunt cu toate aceste introduse și la Români tot prin intermediul religiei creștine romane, pentru care ele se și află cu numiri identice la cele-lalte popoare romanice, pe cînd la Germani și Slavoni ele se deosebesc.

Toate noțiunile deci principale ale religiei creștine, se află reproduse prin cuvinte latinești. Cele ce s'aun adaos în urmă de biserica slavonă sau de cea grecască, nu au importanța acestor d'întăi. Ast-fel de la Slavoni ne-au rămas numele treptei superioare bisericești, vlădica, numele sîrbătoreii nașterii lui Christos, Crăciunul, câți-va terminii pentru însemnarea diferitelor părți ale slujbei dumnezeiești, precum : Moliftă, Utrenie, câte-va instrumente și obiecte întrebuințate în biserică, de o origine mai târzie, precum : cristelniță, clopot, strană, tămăie, titlul dat feciôrei Maria de precistă, câte-va numiri particulare pentru unele stări bisericești, ca stareț, schivnic, mucenic, mai multe ornamente și haine bisericești : nebederniță, naracliță, potcap și câte va alte cuvinte precum : mōște, spovedanie, capiște (templu păgîn în deosebire de biserică), sobor, prohod, propoveduire, pristăvire, blagoslovenie, progrebănie, pravoslavnic și bogdaproste. Acestea sunt aprôpe toate cuvintele introduse în timp de aprôpe 800 de ani a predominiei bisericeii slavone la Români. Influența, asupra limbei și a terminologieii creștine a fost deci fôrte mică. De aceea nu înțelegem cum a putut susține Miklosisch și după el Krecek, că terminologia creștină a Românilor și întrebuințarea pînă târziu a limbei

slavone ca limbă bisericească, învoește încheerea. că Românii s'ar fi creștinat într'o epocă destul de târzie.

Pe lângă acesta o mulțime de împrejurări ne arată, că între coloniștii Romani aduși de Traian în Dacia, era un contingent destul de însemnat grecesc, care de și romanizat în parte, totuși să vede a fi păstrat câtă-va vreme conștiința naționalității sale. Cu modul acesta, se introduse în graiul poporului și câte-va cuvinte grecești ce nu trebuiesc confundate, ca derivând din grecească modernă, ce n'aū importanța celor latine, ast-fel :

Drum, de la δρόμος, care nu pôte fi împrumutat din grecească nouă, pentru că atunci ar fi trebuit să păstreze pe o, așa precum această vocală a rămas neschimbată în toate cuvintele luate din limba grécă mai nouă ; omofor de la ομόφορος, econom de la οικονομός, amvon de la ἄμυον ; unison și așa mai departe. Schimbarea lui o și u s'a făcut încă din vremuri foarte vechi în epoca de formațiune a limbei române.

Martur de la μάρτυρος, care redă pe v grecesc prin sunetul u, și care cuvînt nu pôte deci veni de la modernul μάρτυρος, de și acelaș înțeles ; căci dacă cuvîntul românesc ar fi împrumutat de la neogrecescul martiros, v se citește astăzi ca i, pe când în vechime avea un sunet mai apropiat de u) ar trebui să fi păstrat pe i, precum în pirostrie de la πυρωτήριον, sîrmă (sau sîrmă) de la σύρμα, tipar de la τύπος, etc., redarea lui v vechiū prin u este obicinuită în limba latină : pus (puroiū) de la πύων, puca (bucă) de la πύγη, sub în grecește ὑπό, cu spiritul aspru, super de la ὑπερ ; luma (spin) de la λίμη, și alte multe.

Papură de la elenicul πάπυρος, pentru acelaș cuvînt.

Tufă de la elenicul τύφος, (fum). Nu trebuie confundat acest cuvînt, care însumă nimic echi-

valent cu fum (d. e. în locuțiunea tufă 'n pungă), cu tuffă de la latinescul tuffa; tufă de ierburî, tufăriș de arborî.

Strugur de la elenicul $\delta\rho\acute{\upsilon}\gamma\alpha$, prin aceeași prefacere a lui υ în u și adăogirea unui s premergător ca și în struz, numele unei pasări, de la *turdus*.

Teacă, de la elenicul $\Theta\eta\chi\eta$, cu acelaș înțeles, și nu de la identicul grecesc, din cauză că dacă ar fi împrumutat de la acéstă din urmă limbă, ar fi repodus sunetul η prin i , și nu prin diftongarea lui ea , care dovedește o origină fórte veche. Din grecésca modernă avem buna-óră; mitropolit de la $\mu\eta\tau\rho\omicron\pi\omicron\lambda\iota\tau\eta\varsigma$; schimă de la $\sigma\chi\eta\mu\alpha$; splină de la $\sigma\pi\lambda\eta\nu\alpha$; cămilă de la $\kappa\alpha\mu\acute{\eta}\lambda\iota$, etc.

Casc, de la elenicul $\chi\acute{\alpha}\sigma\chi\omega$, identic și în grecésca modernă. Că cuvîntul românesc este luat din limba veche și nu din cea nouă grecéscă, se vede de pe aceia că el redă consoana aspirată χ , care la cei vechi se pronunța $\kappa\chi$, prin sunetul k românesc, precum în har de la $\chi\acute{\alpha}\rho\omicron\varsigma$; hău (cât fi hăul) de la $\chi\acute{\alpha}\rho\omicron\varsigma$; hiritisesc de la $\chi\alpha\iota\rho\epsilon\tau\acute{\iota}\zeta\omega$; hirotonie de la $\chi\epsilon\iota\rho\omicron\tau\omicron\nu\acute{\epsilon}\omega$, și alte mai multe.

Din tóte aceste se vede, că baza saú fundamentul limbistic al cuvintelor creștinești în limba română este de origină latină; prea puține cuvinte de origină elină și departe de orî-ce slavonism și a căruí influență se vede a fi cu mult târzie epocei de creștinare a Românilor.

În Dacia Traiană ca și în Dacia Aureliană, cu care era în contact, se pare că limba latină și nu cea grécă, era limbă oficială până la Justinian. Acésta se constată prin diferitele nuvele ale imperatorilor, ce sunt scrise în limba latină, și abia în timpul acestuí imperator se vîd nuvele scrise în două limbi, cea latină și cea grecéscă,

Cum că în Dacia Traiană se vorbea limba latină care după colonisare, din cauza diferitelor

influențe la care în general sunt supuse limbile nea-glutinate (nemongolice) și deveni ast-fel română, se vede din diferitele mărturisiri ale istoricilor ce ne spun, că la curtea lui Atila se vorbeau trei limbi, gotică, hunică și ausonică prin care trebuie să înțelegem română, căci de multe ori autorii numiau ausonică și limba Italiană (Mag. Ist. 3).

Dacă punem înaintea vre-o câte-va nume de episcopi din provinciile Daciei precum : Marcel, Quirin, Ursul, etc., etc., se vede că sunt nume curat latine și poate chiar române.

Importanța argumentului limbistic e de un egal interes atât pentru istorie cât și pentru biserică. Pentru biserică fiind-că ne arată originea tărte timpurie a creștinismului la Români și o influență curat latină, culcând la pământ toate scorniturile unor istorici streini despre creștinarea Românilor de către Slavi, iar pentru istorie fiind-că el complinește una din paginile cele mai frumoase ale istoriei românismului, nu numai în Dacia Aureliană dar chiar în Dacia Traiană.

CONCLUZIUNE

Din cele aduse, fie cine vede că rezultă cu evidență, că poporul Român, acest popor ce în timpuri a fost atât de încercat, a fost creștin chiar din primii secolii ai creștinismului. La această concluziune am ajuns pe mai multe căi : s'a arătat pe de o parte, că locuitorii în Dacia au fost aduși mai ales din Asia Mică și că acești locuitori în patria lor primitivă au fost deja creștini ; s'a mai adus înainte încă și presupunerea foarte justă, ce o fac mulți, cum că un număr însemnat dintre creștinii, respândiți în Imperiul Roman, au profitat de faptul că tocmai acum se înființază o provincie, Dacia Traiană, și 'și vor fi căutat refugiul în aceste locuri ; s'a mai adus și mărturiile lui Tertulian, un bărbat distins, mult timp funcționar al imperiului la Roma, care afirmă că pe la anul 207, Dacii erau deja creștini. De bună sémă martirul mai multor sânti în Dacia și existența a o mulțime de episcopi foarte de timpuriu atât în Dacia Aureliană cât și Traiană pe care iarăși le am amintit, va fi o probă pentru mulți că m'am ferit a face afirmațiuni nesigure și alături cu mărturiile istorice, și dacă susținem că creștinismul a venit la noi foarte de timpuriu, cel puțin la sfârșitul secolului al II-lea, e că acest lucru re-

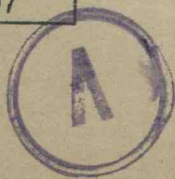
sultă din Istorie. Studiul și săpăturile archiologice asupra mormintelor, mi s'a părut un auxiliar prețios spre lămurirea cestiunii: „Origina creștinismului la Români“ și de aceea nu am neglijat a le aminti și pe ele.

O dată stabilit lucru, ca noi avem creștinismul pe la 207, părerea lui Macarie, că noi am primit creștinismul de la Goți 240, care și ei în adevăr au fost creștini, și cari pe lângă asta mai luaseră ca robii o mulțime de Creștini din Asia, perde din puterea sa pe măsură ce găsim la Români probe de creștinism, anteriore venirii Goților.

S'a mai constatat că dacă nu putem susține în serios că Goții ne-au creștinat, cu atât mai puțin am fi îndreptățiți a crede acest lucru față de Slavi. Argumentele filologice, ne arată până la evidență că cuvintele noastre creștine în majoritatea lor, sunt de origină latină, ceea ce cu siguranță nu s'ar fi putut întâmpla când ne-ar fi creștinat Slavi.

În cea ce privește predica apostolului Andrei, pentru motivul că el n'a predicat Românilor și chiar în cazul, când am ține cel mai puțin cont de argumentele istorice și am fi dispuși a primi părerea, că ar fi venit în Dobrogea, totuși e fără interes, de ore-ce a predicat la un popor strein și care nu era în nici o legătură cu Dacia, care și ei la rândul lor nu ne aă putut împărtăși mult, de ore-ce au fost ridicați în masă și duși în alte părți ale Imperiului. Tot în lucrarea de față arătând că Rușii nu sunt Schiți și că ei abia prin secolul al X-lea încep a se creștina, am arătat că e greșită părerea, celor ce susțin, că au fost creștinați de apostolul Andrei.

VERIFICAT
2007

VERIFICAT
2017

